

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

Plan wychowawczy rodziców – analiza prawnoporównawcza

dr Katarzyna Kamińska

Prawo rodzinne

Warszawa 2024

Spis treści

I. Wstęp	5
II. Plan wychowawczy w polskim prawie rodzinnym	8
1. Geneza i ewolucja planu wychowawczego	8
2. Forma i charakter prawny planu wychowawczego	12
3. Treść planu wychowawczego	13
III. Plan wychowawczy w zagranicznych systemach prawnych	17
1. USA	17
2. Holandia	22
3. Szwecja i Norwegia	24
4. Australia	26
IV. Podsumowanie	31
Bibliografia	33
Załącznik: formularz planu wychowawczego w stanie Waszyngton (obowiązujący od czerwca 2024 r.)	37

I. Wstęp

Zasadniczym przedmiotem rozważań w niniejszej pracy jest instytucja porozumienia małżonków o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem po rozwodzie, wprowadzona do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (dalej: k.r.o.)¹ nowelą z 6 listopada 2008 r.² i uregulowana w art. 58 § 1 i § 1a k.r.o. Poczynione uwagi należy odpowiednio odnieść do porozumienia o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem, które dotyczy rodziców żyjących w rozłączeniu, a o którym mowa w art. 107 § 1 i § 2 k.r.o. Aby zachować przejrzystość wywodów oraz ich logiczną spójność, w niniejszej pracy zdecydowano posługiwać się jednolicie pojęciem planu wychowawczego.

W uzasadnieniu projektu nowelizacji k.r.o. z 2008 r. można przeczytać, że „konceptja porozumienia rodziców nawiązuje do amerykańskiego wzorca tzw. «planu wychowawczego» będącego wynikiem negocjacji między rodzicami i dobrowolnego zobowiązania się przez nich przed sądem do określonego sposobu sprawowania władzy rodzicielskiej. Analogiczny plan («porozumienie» wg projektu) sporządzają rodzice i przedstawiają sądowi do akceptacji”³. W tym miejscu należy podkreślić, że idea przeniesienia amerykańskiej instytucji planu wychowawczego na grunt polskiego prawa rodzinnego zasługuje na aprobatę. Miało to być i jest narzędzie zapewniające, w możliwie najlepszy sposób, ochronę dziecka w przypadku rozwodu lub rozstania jego rodziców.

Instytucja planu wychowawczego, wprowadzona w 2009 r., od początku budziła jednak wątpliwości wśród rozwodzących się rodziców, jak i w środowisku sędziowskim. Pierwszą z nich był brak jednoznacznego sformułowania co do formy porozumienia – ustne czy pisemne. Druga dotyczyła braku informacji w przedmiocie obligatoryjnych elementów

¹ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.).

² Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2008 r. Nr 220, poz. 1431). Nowelizacja weszła w życie 13 czerwca 2009 r.

³ Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw z dnia 12 sierpnia 2008 r., druk nr 888.

treściowych porozumienia. W tym kontekście omawiane porozumienie, jak zresztą podkreślano w doktrynie, w znacznym stopniu odbiegało od postulowanego pierwowzoru, tj. planu wychowawczego, który od dawna z powodzeniem funkcjonuje w prawie USA⁴. Instytucja planu wychowawczego była nadto szeroko krytykowana z uwagi na swój radykalizm polegający na ograniczeniu władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców w sytuacji, w której rodzice nie przedłożyli porozumienia, bez względu na zasadność merytoryczną owej ingerencji. W literaturze przedmiotu zwracano również uwagę na treść cytowanego wyżej fragmentu uzasadnienia nowelizacji k.r.o. z 2008 r., że „pomija się [w nim – K.K.] całkowicie zdanie dziecka w przedmiocie sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej, co jest niedopuszczalne”⁵. Regulacje dotyczące tej materii zostały zrewidowane ponownie w 2015 r.⁶ Nowelizacja art. 58 k.r.o., która obowiązuje od 29 sierpnia 2015 r., nie rozwiązała wszystkich problemów związanych ze stosowaniem tej regulacji, co stanowiło asumpt do podjęcia analizy instytucji planu wychowawczego w polskim prawie rodzinnym.

W ostatnich latach obserwuje się wzrost zainteresowania omawianą instytucją w Polsce. W porównaniu jednak z USA, Australią czy innymi krajami Unii Europejskiej, jak np. z Holandią, pod względem zawierania planów wychowawczych, Polska wypada poniżej średniej. Stan ten może wynikać z różnych przyczyn, w tym z faktu, że nie ma aktualnie żadnego wzoru ani wytycznych, jak powinien wyglądać plan wychowawczy. Nie regulują tego żadne przepisy. Brak również jakichkolwiek reguł, co plan powinien zawierać. W praktyce nierzadko zdarza się, że strony przedkładają plany sporządzone na odnalezionych w Internecie przykładowych formularzach czy nawet sporządzone samodzielnie, ale wypełnione czy zredagowane bez żadnej głębszej refleksji i realnego porozumienia. W zasadzie plan wychowawczy jest składany tylko po to, aby uzyskać w miarę szybko rozwód, co świadczy o braku przypisywania mu właściwej rangi. Nadto polskie sądy wykazują skłonność do akceptowania porozumień o znacznym poziomie ogólności, które nie regulują wielu istotnych spraw dziecka, jak np. ponadprzeciętnych wydatków na dziecko czy przechowywania paszportu dziecka.

Przedmiotem rozważań jest zasadniczo obowiązujące prawo polskie. Elementy historyczne i prawnoporównawcze starano się podporządkować potrzebom analiz nad obecnym stanem prawnym w Polsce. Uwzględniając powyższe, omawianie rozwiązań normatywnych w obcych systemach prawnych nie ma charakteru kompleksowego, ale ma służyć – poza walorami poznawczymi – jako tło do dokonywania ocen co do trafności polskiej konstrukcji instytucji planu wychowawczego oraz formułowania twierdzeń o charakterze postulatywnym.

⁴ W. Stojanowska, *Dobro dziecka a kolejne nowelizacje Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Ius Matrimoniale” 2018, tom 29, nr 4, s. 44–45.

⁵ K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozwodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych*, Legalis/el. 2024.

⁶ Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2015 r. poz. 1062). Nowelizacja weszła w życie 29 sierpnia 2015 r.

W pracy przedstawiono w praktycznym ujęciu wybrane zagadnienia dotyczące planu wychowawczego, w tym jego formy, postaci i treści, ale też mechanizmy prawne, które zachęcają do zawierania porozumień rodzicielskich czy wręcz je wymuszają. W ramach tych rozważań szczególna uwaga została zwrócona na obligatoryjność planu wychowawczego. W niektórych systemach prawnych przedłożenie przed sądem planu jest obligatoryjne w tym sensie, że jego brak jest przeszkodą do orzeczenia rozwodu.

Pracą obejmuje załącznik w postaci formularza planu wychowawczego w stanie Waszyngton, mający na celu umożliwienie czytelnikowi samodzielnego spojrzenia na omawianą instytucję poprzez dostarczenie materiału źródłowego.

II. Plan wychowawczy w polskim prawie rodzinnym

1. Geneza i ewolucja planu wychowawczego

Na mocy nowelizacji z 2008 r. w przepisach k.r.o. pojawiła się instytucja porozumienia o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem po rozwodzie (art. 58 § 1 i § 1a) lub rozstaniu rodziców (art. 107 § 1 i § 2), zwanego popularnie planem wychowawczym. Konstrukcja art. 107 k.r.o. w swej istocie podobna jest do unormowania z art. 58 k.r.o., który określa sposób rozstrzygnięcia o władzy rodzicielskiej w wyroku rozwodowym. W obu tych przepisach ustawodawca kształtuje warianty rozstrzygnięcia o władzy rodzicielskiej. W obu też przypadkach przewidziana została możliwość zawarcia przez rodziców porozumienia o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem. Istnieją jednak różnice pomiędzy tymi unormowaniami. Adresatami normy z art. 58 k.r.o. są rozwodzący się rodzice, zaś normy z art. 107 k.r.o. – rodzice pozostający w rozłączeniu. Przez pojęcie „pozostawanie w rozłączeniu” należy rozumieć stan faktyczny, w jakim znajdują się rodzice dziecka, a polegający na ich separacji faktycznej. Zakresem zastosowania art. 107 k.r.o. objęto przypadki, w których rodzice nie pozostają we wspólnym pożyciu, tj. nie zamieszkują razem i nie prowadzą wspólnego gospodarstwa domowego⁷. Artykuł 107 k.r.o. nie odnosi się do rodziców, wobec których orzeczono rozwód, separację lub unieważnienie małżeństwa – w takim przypadku rozstrzygnięcie o władzy rodzicielskiej zapada na podstawie art. 58 k.r.o.⁸

Źródłem inspiracji dla polskiego ustawodawcy w procesie przebudowy (reformy) prawa rodzinnego w 2008 r. był amerykański wzorzec – *parenting plan* – negocjowany przez rodziców i zatwierdzany przez sąd, co wynika wprost z projektu nowelizacji k.r.o. Wprawdzie w dotychczasowym stanie prawnym nie było wyłączone przedłożenie porozumienia,

⁷ J. Słyk, *Komentarz do art. 107 k.r.o.*, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Legalis/el. 2024.

⁸ A. Pośpiech, *Komentarz do art. 107 k.r.o.*, [w:] M. Habdas, M. Fras (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 1030.

to jednak podniesienie takiego porozumienia do rangi ustawowej miało zwrócić sądom opiekuńczym uwagę na potrzebę inicjowania większej aktywności obojga rodziców w postępowaniu sądowym, tak aby współuczestniczyli oni w procesie decyzyjnym dziecka i ich wspólnej przyszłości⁹. Taki kierunek przemian należy ocenić pozytywnie, ponieważ mają one na celu skuteczną ochronę dobra dziecka w sytuacji rozwodu lub rozstania jego rodziców, u fundamentu którego leży współpraca między rodzicami. Jej wyrazem powinien być plan wychowawczy.

Wspomnianą nowelizacją k.r.o. uzależniono pozostawienie władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom od przeświadczenia sądu, że rodzice – pomimo rozłąki – są w stanie współdziałać ze sobą w sprawach dziecka dla jego dobra. Ponieważ, jak podniesiono w uzasadnieniu projektu nowelizacji k.r.o. z 2008 r., w praktyce orzeczniczej dość powszechna była tendencja do pozostawiania rodzicom pełni władzy rodzicielskiej bez należytego zbadania rzeczywistych możliwości zgodnego jej wykonywania w sposób odpowiadający dobru dziecka, przyjęto wymóg, żeby rodzice przedstawili zgodne z dobrem dziecka porozumienie¹⁰. Plan wychowawczy stał się warunkiem *sine qua non* rozstrzygnięcia polegającego na pozostawieniu obojgu rodzicom po rozwodzie, czy też rozstaniu z innych przyczyn aniżeli rozwód, władzy rodzicielskiej nad dzieckiem bez ograniczenia. Nie ulega wątpliwości, że był to pierwszy i jednocześnie ważny krok w kształtowaniu systemu bodźców zachęcających rodziców do aktywnej współpracy w wychowywaniu dziecka. Walorem omawianej instytucji jest to, że rodzice dysponują swobodą i samodzielnością w kształtowaniu relacji rodzic–dziecko. Chodzi tu przede wszystkim o jakość relacji, a dobra relacja wymaga czasu i zaangażowania ze strony rodzica.

Ówczesny kształt regulacji, którego podstawą była obligatoryjność przedłożenia uzgodnionego planu wychowawczego, spotkał się z krytyką niektórych przedstawicieli doktryny. W opinii J. Ignaczewskiego „rodzicom przygotowano swoisty test kwalifikacji wychowawczych – albo go zaliczą i sąd powierzy im obojgu władzę rodzicielską, albo testu nie zaliczą i w takim wypadku niezbędne stanie się ograniczenie jednemu władzy rodzicielskiej”¹¹. Rozwiązanie to, zgodnie ze stanowiskiem Stowarzyszenia Sędziów Polskich „Iustitia”, powodowało niezrozumiałe dla stron automatyczne ograniczenie władzy rodzicielskiej. W praktyce trudno było wytłumaczyć rodzicowi, który niejako „z automatu” był ograniczony we władzy rodzicielskiej, że to ograniczenie nie wynika z jego złego funkcjonowania rodzicielskiego czy dopuszczenia się przez niego nadużyć w wykonywaniu obowiązków rodzicielskich. Rodzic, który do

⁹ J. Ignaczewski, *Pochodzenie dziecka i władza rodzicielska po nowelizacji. Art. 61^p–113⁶ KRO. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 204.

¹⁰ Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw z dnia 12 sierpnia 2008 r., druk nr 888; por. M. Domański, *Powierzenie wykonywania władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców w wyroku rozwodowym*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2015, nr 21, s. 26.

¹¹ J. Ignaczewski (red.), [w:] *Komentarz do spraw rodzinnych*, Warszawa 2014, s. 226.

tej pory angażował się w życie i sprawy dziecka, wykonując swoje obowiązki prawidłowo, nie potrafił zrozumieć, dlaczego jego uprawnienia w tym zakresie mają się zmienić i czym *de facto* sobie na to zasłużył¹².

Ówczesna regulacja, jak zauważa M. Habdas, była nadużywana przez matki. Wystarczył po prostu brak zgody matki na wspólne wykonywanie władzy rodzicielskiej i sporządzenie planu wychowawczego, aby „z góry” (z uwagi na wieloletnią praktykę sądów rodzinnych w Polsce) otrzymała ona władzę rodzicielską (obejmującą przede wszystkim pieczę nad osobą dziecka), a ojciec został ograniczony w swych prawach i obowiązkach rodzicielskich do kontaktów z dzieckiem i współdecydowania o ważnych sprawach dziecka¹³. Warto przy tym nadmienić, że w praktyce niejednokrotnie matki wykorzystywały konieczność wyrażenia zgody na zawarcie porozumienia po to tylko, żeby wykorzystać to jako argument i środek presji w stosunku do współmałżonka (drugiego rodzica), uciekając się tym samym do szantażu. Było to podyktowane chęcią uzyskania korzystnego dla siebie rozstrzygnięcia w sprawie rozwodowej, w sprawach dotyczących alimentów czy podziału majątku. Skłoniło to ustawodawcę do przyjrzenia się funkcjonowaniu instytucji planu wychowawczego w Polsce.

Przepis art. 58 k.r.o. był w ostatnich latach dwukrotnie nowelizowany. Ustawą z 6 listopada 2008 r. dodano do niego § 1a i wprowadzono instytucję planu wychowawczego. Brzmienie art. 58 § 1a k.r.o. zostało następnie zmienione ustawą z 25 czerwca 2015 r., kiedy fakultatywnością zastąpiono obligatoryjność ograniczenia władzy rodzicielskiej przy braku przedłożenia tego planu. To, jak zauważyła K. Gromek, ukłon w kierunku polskich sądów, których wiedzy, doświadczeniu i rozsądkowi pozostawiono ostateczną decyzję w przedmiocie ograniczenia rodzicom władzy rodzicielskiej¹⁴. Po nowelizacji k.r.o. w 2015 r., nawet jeżeli rodzice nie przedłożą planu wychowawczego, sąd może powierzyć wykonywanie władzy rodzicielskiej wspólnie obojgu rodzicom. Dopiero w sytuacji, gdy dobro dziecka za tym przemawia, sąd może drugiemu z rodziców ograniczyć władzę rodzicielską do określonych uprawnień i obowiązków w stosunku do dziecka. Intencją ustawodawcy było przede wszystkim podkreślenie roli ojców w procesie wychowania dziecka, ponieważ ze względu na wcześniejszą treść art. 58 k.r.o., to głównie ojcom sądy ograniczały władzę rodzicielską tylko z uwagi na brak planu wychowawczego. Wydaje się, że zmiana z 2015 r., polegająca na usunięciu dotychczasowego automatyzmu orzekania, stanowiła ważny krok do podjęcia starań o kompromisowe rozwiązania w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem po rozwodzie lub rozstaniu rodziców.

¹² Stanowisko Stowarzyszenia Sędziów Polskich „Iustitia” wobec projektu z 23.09.2014 r. założeń projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny o opiekuńczy.

¹³ M. Habdas, *The Evolution of Joint Parenting in Poland: The Legal Perspective on Lessons Learned and Still to Be Learned*, „International Journal of Law, Policy and The Family” 2019, vol. 33, p. 344.

¹⁴ K. Gromek, *Pisma procesowe i orzeczenia sądowe w sprawach rodzinnych*, Warszawa 2018, s. 496.

Powyższe rozważania warto uzupełnić o spostrzeżenie, że podstawowa zasada prawa rodzinnego nakazuje kierować się dobrem dziecka. Jest to pojęcie nieostre. Najbardziej trafne wyjaśnienie tego terminu mówi, że jest zespół wartości (duchowych i materialnych) koniecznych do zapewnienia dziecku prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego¹⁵. Uwzględnienie dobra dziecka w rozpoznawanych przez sąd sprawach stanowi realizację praw dziecka. Z jednej strony należy zauważyć, że istotą nowelizacji k.r.o. z 2015 r. było nadanie priorytetowego znaczenia takiemu rozstrzygnięciu sądu, w którym sąd, orzekając o rozwodzie, będzie pozostawiał władzę rodzicielską obojgu rodzicom i to nawet wtedy, kiedy nie przedłożą pisemnego porozumienia co do sposobu jej wykonywania. Z drugiej strony może się okazać, że w konkretnych okolicznościach „dobre dziecka” będzie przemawiać za innym rozstrzygnięciem, w którym sąd powierzy wykonywanie władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców, ograniczając władzę drugiego do określonych obowiązków i uprawnień. Przy dążeniu do tego, by zapadłe w sprawie orzeczenie uwzględniało dobro małoletniego w najpełniejszy sposób, sąd nie powinien pomijać zarówno obiektywnych (np. wiek dziecka), jak i subiektywnych (np. poczucie bezpieczeństwa, wrażliwość dziecka). Odwołując się zaś do poglądów wyrażonych w uchwale Sądu Najwyższego z 15 grudnia 1998 r., należy stwierdzić, że kierując się celowością, przy uwzględnieniu stopnia dojrzałości małoletniego i charakteru sprawy, sąd powinien zapoznać się ze stanowiskiem dziecka, mając na względzie jego dobro¹⁶.

Nie ulega wątpliwości, że zasadniczym motywem wprowadzonych zmian było ustanowienie zasady pozostawiania pełnej władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom w przypadku nieosiągnięcia przez nich porozumienia. Rozstrzygnięcie to, co do zasady (w myśl twórców projektu nowelizacji k.r.o. z 2015 r.), najlepiej zapewnia dziecku możliwość wychowywania go przez rodziców oraz utrzymywania z nimi kontaktów¹⁷. W tym zakresie omawiane unormowanie z art. 58 k.r.o., które nie uzależnia pozostawienia władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom od przedstawienia pisemnego porozumienia, przewidującego taki sposób wykonywania władzy rodzicielskiej, różni się od regulacji zawartej w art. 107 k.r.o.¹⁸ Przepis art. 107 § 1 zdanie 2 k.r.o. niezmiennie bowiem brzmi: „sąd pozostawia władzę rodzicielską obojgu rodzicom, jeżeli przedstawili zgodne z dobrem dziecka pisemne porozumienie o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem”. Problem automatyzmu orzekania (brak planu wychowawczego jest równoznaczny z brakiem możliwości pozostawienia władzy rodzicielskiej wspólnie obojgu rodzicom) pozostaje zatem nadal aktualny w odniesieniu do rodziców żyjących w rozłączeniu.

¹⁵ W. Stojanowska, *Rozwód a dobro dziecka*, Warszawa 1979, s. 25.

¹⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 15 grudnia 1998 r., I CKN 1122/98, Legalis nr 43808.

¹⁷ Senacki projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego z dnia 9 stycznia 2015 r., druk nr 3104.

¹⁸ J. Słyk, [w:] G. Jędrejek (red.), *Meritum. Prawo rodzinne*, Warszawa 2017, s. 865.

2. Forma i charakter prawny planu wychowawczego

Wprowadzając w 2008 r. instytucję porozumienia o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem po rozwodzie lub rozstaniu jego rodziców, ustawodawca nie określił jego formy. Porozumienie można było zawrzeć w dowolnej formie – przed mediatorem, w rodzinnym ośrodku diagnostyczno-konsultacyjnym (obecnie opiniodawczy zespół sądowych specjalistów, dalej: OZSS), czy przed sądem na rozprawie. Porozumienie to mogło zostać również wyrażone w formie pism procesowych, składanych wspólnie lub oddzielnie przez rodziców. Jak już wskazano, skutkiem nowelizacji k.r.o. z 2015 r. było odstąpienie od obligatoryjnego ograniczenia władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców w przypadku braku wspólnego stanowiska obojga. Jednocześnie wyraźnie przesądzono, że omawiane porozumienie rodziców powinno być zawarte w formie pisemnej.

Na tym tle nasuwa się następujące pytanie. Skoro brak planu wychowawczego uprawnia do podjęcia decyzji w zakresie władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem z pominięciem dotychczasowego automatyzmu, to czy analogicznie należy oceniać przypadek, w którym forma planu nie została zachowana? Można się zastanawiać, czy sąd powinien w takim razie uwzględnić plan przedstawiony ustnie. W piśmiennictwie znaleźć można pogląd, zgodnie z którym w takim przypadku rozstrzygające znaczenie powinna mieć zgodność planu wychowawczego z zasadą dobra dziecka, a nie jego forma¹⁹. Z drugiej strony trzeba jednak wziąć pod uwagę praktyczny wymiar omawianej instytucji. Trudno sobie bowiem wyobrazić przypadek, gdzie nie zostanie zachowana pisemna forma planu wychowawczego, ponieważ sąd nie będzie w stanie odtworzyć tego planu. Nie da się zrekonstruować treści planu, gdy na rozprawie każda ze stron ma inne oczekiwania co do sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywania kontaktów z dzieckiem.

Trudno jednoznacznie przesądzić, czy plan wychowawczy stanowi instytucję materialną, procesową czy też ma charakter mieszany. Z brzmienia przepisów wynika, że nie jest to ugoda sądowa. Plan ten nie podlega także zatwierdzeniu przez sąd jak porozumienie zawarte przed mediatorem. Zdaniem J. Ignaczewskiego trudno znaleźć jakiegokolwiek materialnoprawne skutki planu wychowawczego – nie wynikają z niego żadne prawa, obowiązki czy roszczenia²⁰. Odnosząc się do zagadnienia relacji między omawianym planem a wyrokiem rozwodowym, Sąd Najwyższy w uchwale z 5 czerwca 2012 r. stwierdził, że w treści wyroku musi być zamieszczone określenie powierzenia władzy rodzicielskiej, sposobu jej wykonywania i kontaktów z dzieckiem. Oprócz tego za niedopuszczalne uznał odwołanie się do treści planu jako swoistego załącznika. Sąd, nawet w razie uznania planu za miarodajnie określający sposób wykonywania władzy rodzicielskiej oraz kontakty z dzieckiem, zdaniem

¹⁹ A.K. Bieliński, M. Pannert, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 143.

²⁰ J. Ignaczewski (red.), [w:] *Komentarz do spraw rodzinnych*, Warszawa 2014, s. 228.

Sądu Najwyższego, powinien przenieść jego treść do sentencji wyroku. Plan wychowawczy nie może być traktowany jak ugoda, nie może więc doprowadzić do umorzenia postępowania w tym zakresie i nie stanowi tytułu egzekucyjnego²¹.

W opinii K. Gromek plan wychowawczy to zapis blankietowy, który nie chroni dobra dziecka, ponieważ sąd nie ma żadnych informacji dotyczących realizacji tego planu. Autorka zauważa, że przepisy nie nakładają na rodziców żadnego obowiązku informacyjnego sądu o realizacji planu lub trudnościach w jego realizacji ani też na sąd obowiązku egzekucji planu w razie jego niespektowania przez rodzica, ani też nie dają prawa sądowi do jakiegokolwiek kontroli postępowania wykonawczego w tym zakresie²². Prawdą jest, że za niewywiązywanie się z planu wychowawczego nie grozi rodzicom żadna sankcja i to, jak się wydaje, jest jego mankament. Nie ma możliwości, aby plan został opatrzony klauzulą wykonalności, a następnie, aby jego realizacją zajął się komornik. W świetle powyższych rozważań może nasuwać się wniosek, że plan wychowawczy nie wiąże rodziców ani sądu. Istnieją jednak argumenty, które pozwalają obronić stanowisko, że plan wychowawczy to nie jest tylko przepis blankietowy.

Plan wychowawczy stanowi w istocie rzeczy uznaną formę przez rozwodzących się małżonków, w której ustalają oni między sobą istotne postanowienia co do sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywania kontaktów z dzieckiem. Omawiany plan jest jednocześnie swoistym zobowiązaniem obojga rodziców do przestrzegania jego postanowień²³. W swej konstrukcji plan wychowawczy najbardziej przypomina umowę i formę *ad eventum*, ale nie można go kwalifikować jako typowej czynności cywilistycznej, w związku z czym można zaryzykować stwierdzenie, że plan należy do tzw. czynności rodzinnoprawnych, czyli szczególnego rodzaju czynności prawnych, które wywołują skutki na gruncie prawa rodzinnego. Ponadto, jeżeli jeden z rodziców nie przestrzega postanowień planu wychowawczego, drugi może wystąpić o zmianę orzeczenia w zakresie wykonywania władzy rodzicielskiej w trybie art. 106 k.r.o. W przepisie tym jest mowa, że jeżeli wymaga tego dobro dziecka, sąd opiekuńczy może zmienić orzeczenie o władzy rodzicielskiej i sposobie jej wykonywania zawarte m.in. w wyroku orzekającym rozwód.

3. Treść planu wychowawczego

W obecnym stanie prawnym nie ma zestandaryzowanego wzoru ani wytycznych, jak powinien wyglądać plan wychowawczy. Nie regulują tego żadne przepisy. Brakuje też reguł, co plan

²¹ Uchwała składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z 5 czerwca 2012 r. (III CZP 72/11, OSNC 2012/12/135, LEX nr 1230228); por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 14 września 2020 r. (V A Ca 776/18, LEX nr 3102213).

²² K. Gromek, *Pisma procesowe i orzeczenia sądowe w sprawach rodzinnych*, Warszawa 2018, s. 497.

²³ K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych*, Legalis/el. 2024.

wychowawczy powinien obejmować. W praktyce zdarzają się zarówno obszerne, szczegółowe plany, przypominające skomplikowane umowy, jak i krótko spisane ustalenia. Analiza przepisów dotyczących władzy rodzicielskiej może jednak dostarczać pewnych wskazówek, co powinno znaleźć się w planie. Do podstawowych atrybutów władzy rodzicielskiej należą bowiem: piecza nad osobą dziecka – jako jej najobszerniejszy i najważniejszy element, zarząd majątkiem dziecka i reprezentacja dziecka (art. 95 § 1 k.r.o.). Najważniejszymi składnikami pieczy nad osobą dziecka są natomiast wychowanie dziecka i kierowanie nim. To właśnie na tych dwóch elementach powinni skoncentrować się rodzice przygotowujący plan, zwany – nie bez powodu – wychowawczym. Odnotowania wymaga fakt, że konflikty między rodzicami po rozwodzie pojawiają się stosunkowo szybko i to w najbardziej, z punktu widzenia dobra dziecka, newralgicznym obszarze, tj. modelu wychowania (jego niespójności bądź w ogóle braku), a ich skutki w oczywisty sposób odbijają się negatywnie na dziecku. Dlatego warto poświęcić temu zagadnieniu więcej uwagi.

Zgodnie z dyspozycją art. 96 § 1 k.r.o. rodzice wychowują dziecko pozostające pod ich władzą rodzicielską i kierują nim. Pojęcia wychowania i kierowania są do siebie zbliżone. W literaturze przedmiotu utrwalił się jednak pogląd, że w pojęciu kierowania ustawodawca podkreśla nadrzędną rolę rodziców w wychowaniu dziecka²⁴. Na pojęcie wychowania składają się takie elementy, jak: kształtowanie światopoglądu i systemu wartości, rozwijanie zdolności intelektualnych, nabywanie umiejętności praktycznych, zaznajamianie dziecka z treścią prawa i zasad współżycia społecznego, kształtowanie postaw emocjonalnych, wyrabianie obowiązkowości i zdyscyplinowania, kształtowanie samodzielności dziecka²⁵. Uzupełniająco warto przytoczyć art. 48 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej²⁶ stanowiący, że rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem; wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania.

Pisemny plan wychowawczy powinien zawierać zestawienie sposobu oraz ram czasowych wykonywania praw i obowiązków w stosunku do dziecka w sferze władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem. Należy przy tym uwzględnić wszystkie atrybuty oraz elementy władzy rodzicielskiej, a także sposoby i formy utrzymywania kontaktów z dzieckiem po rozwodzie²⁷. Przegląd literatury polskiej i zagranicznej pozwolił na sformułowanie minimum treściowego planu wychowawczego. Oto, co powinno się w nim znaleźć:

- oświadczenie rodziców, w którym oboje zgadzają się na wspólne wykonywanie władzy rodzicielskiej (po rozwodzie lub rozstaniu);

²⁴ B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971, s. 173–174.

²⁵ T. Sokołowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Poznań 2013, s. 150.

²⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 2009 r. Nr 114, poz. 946 ze zm.).

²⁷ T. Sokołowski, *Komentarz do art. 58 k.r.o.*, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 458.

- zasady sprawowania codziennej, bieżącej, faktycznej pieczy nad dzieckiem, w tym ustalenie miejsca pobytu dziecka oraz harmonogramu spotkań z drugim rodzicem bądź też ustalenie pieczy naprzemiennej, w której dziecko spędza równą lub porównywalną ilość czasu z każdym z rodziców;
- przebieg spotkań oraz sposób odbierania i odwożenia dziecka;
- zasady wprowadzania zmian do planu, w tym sposób zajmowania się dzieckiem podczas choroby dziecka/rodzica lub innych nieprzewidzianych zdarzeń (np. odwołanych zajęć szkolnych);
- zasady sprawowania pieczy nad dzieckiem w okresie wakacji letnich, ferii zimowych, świąt Bożego Narodzenia, innych świąt, ważnych uroczystości dla dziecka i rodziców (np. z podziałem na lata parzyste i nieparzyste);
- konsultowanie z drugim rodzicem istotnych spraw dotyczących dziecka ze wskazaniem, jakie sprawy będą uważane za „istotne” dla dziecka, w tym:
 - edukacja (wybór szkoły, zajęć dodatkowych) i rozwój dziecka,
 - zasady wyjazdu z dzieckiem za granicę i posiadanie paszportu dziecka,
 - zasady wyjazdów, wycieczek szkolnych,
 - zasady wyboru metod leczenia czy rehabilitacji dziecka;
- zasady partycypowania rodziców w kosztach utrzymania dziecka (z podziałem na bieżące i ponadprzeciętne wydatki);
- dostęp do dokumentacji dziecka (szkolnej, medycznej);
- kontakty dziecka z członkami dalszej rodziny;
- relacja dziecka z nowymi partnerami każdego z rodziców²⁸.

W przygotowaniu treści planu wychowawczego w konkretnej sprawie pomoc może mediator. W każdym stanie sprawy o rozwód sąd, dostrzegając realne szanse na przygotowanie planu, w szczególności celowość pozostawienia obojgu rodzicom władzy rodzicielskiej, powinien skierować strony do mediacji w trybie art. 445² Kodeksu postępowania cywilnego (dalej: k.p.c.)²⁹. Chodzi tu przede wszystkim o wypracowanie porozumienia. Warto też wskazać na art. 290¹ k.p.c., który określa zasady korzystania z opinii OZSS. Przepis ten stanowi, że w sprawach rodzinnych i opiekuńczych sąd może zażądać opinii OZSS. Ustawą z 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów³⁰ w sądach okręgowych powołane zostały OZSS, których zadaniem jest sporządzenie, na zlecenie sądu lub prokuratora, opinii m.in. w sprawach rodzinnych i opiekuńczych na podstawie przeprowadzonych badań psychologicznych, pedagogicznych lub lekarskich. Zespoły te, na zlecenie sądu, przeprowadzają

²⁸ Szerzej na ten temat: A. Gójska, *Mediacje rodzinne*, Warszawa 2015, s. 200–205; D.J. Miller, *Joint Custody*, „Family Law Quarterly” 1979, vol. 13, no. 3, pp. 390–393.

²⁹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2024 r. poz. 1568 ze zm.).

³⁰ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz. U. z 2018 r. poz. 708 ze zm.).

także mediacje. W skład zespołu wchodzi specjaliści w zakresie psychologii, pedagogiki, pediatrii, medycyny rodzinnej, chorób wewnętrznych, psychiatrii oraz psychiatrii dzieci i młodzieży³¹.

Należy podkreślić, że rolą planu wychowawczego jest zabezpieczenie sytuacji dziecka. Sąd bada przedłożony plan pod kątem zgodności jego postanowień z dobrem dziecka. Jeżeli uzna, że treść planu wychowawczego jest zgodna z dobrem dziecka, to uwzględni propozycje rodziców i zatwierdzi plan. W tym kontekście nie sposób nie odnieść się do głosu dziecka oraz kwestii, że każde rozstrzygnięcie dotyczące planu wychowawczego powinno uwzględniać zdanie dziecka. W doktrynie zgodnie przyjmuje się, że sąd rozwodowy przed przystąpieniem do oceny treści planu rodziców powinien wysłuchać dziecko³².

Z uwagi na to, że sąd już później nie kontroluje tego, czy i jak rodzice realizują plan wychowawczy, to oni są zobowiązani, aby czuwać nad aktualnością tego planu. Potrzeby dziecka zmieniają się wraz z wiekiem, może zmienić się też sytuacja każdego z rodziców. Ważna jest przy tym elastyczność, która pozwala na dostosowanie treści planu do bieżących potrzeb dziecka i możliwości (w tym finansowych) rodziców. Dzięki temu rodzice mogą w miarę szybko zareagować na zmieniające się okoliczności, bez konieczności odwoływania się do sądu.

³¹ Szerzej na ten temat: E. Rudkowska-Ząbczyk, P. Rodziewicz, *Komentarz do art. 290¹ k.p.c.*, [w:] E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis/el. 2024.

³² K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych*, Legalis/el. 2024.

III. Plan wychowawczy w zagranicznych systemach prawnych

1. USA

Wybór prawa amerykańskiego jako przedmiotu rozważań w niniejszej pracy wynika z faktu, że ustawodawca polski inspirowany jest rozwiązaniami odnoszącymi się do władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem, obecnymi w prawie rodzinnym w USA. Świadczy o tym przede wszystkim uwzględnienie postulatu przeniesienia do k.r.o. amerykańskiej koncepcji planu wychowawczego. Należy odnotować, że prawo rodzinne w USA jest prawem stanowym, a nie federalnym. Oznacza to, że każdy amerykański stan stosuje własne prawo rodzinne, a w konsekwencji zachowuje elastyczność przy uchwalaniu odpowiednich przepisów – zgodnych np. ze zwyczajami danego stanu. Wszak istnieje uniwersalny zestaw praw, które mają na celu ukierunkować ustawodawców stanowych oraz ułatwiać postępowanie sądowe. Mowa o federalnym akcie prawnym, tzw. *Uniform Marriage and Divorce Act* (dalej: UMDA) z 1970 r.³³, który jest wzorem dla stanowego prawa rodzinnego³⁴. W tym kontekście należy również wspomnieć o Zasadach prawa rodzinnego, tzw. *The ALI Principles of the Law of Family Dissolution*, opublikowanych w 2000 r. przez Amerykański Instytut Prawa (American Law Institute, dalej: ALI)³⁵. Wraz z UMDA Zasady prawa rodzinnego tworzą kompleksowy system, który został stworzony głównie po to, aby nadać większą strukturę dla rozstrzygnięć zapadających w sprawach dotyczących wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywania kontaktów z dzieckiem w sytuacji rozpadu rodziny³⁶.

³³ *Uniform Marriage and Divorce Act* (9A U.L.A. 91, 1979).

³⁴ M. Cudowska, P. Pawluczuk-Bućko, *Koncepcja „nadrzędnego interesu dziecka” jako element sprawowania opieki nad dzieckiem – analiza porównawcza na przykładzie Polski i stanu Minnesota*, [w:] J.A. Jaroszevska, G. Ćwikliński (red.), *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, Olsztyn 2017, s. 44.

³⁵ American Law Institute jest wiodącą, niezależną organizacją w USA, która zajmuje się badaniami m.in. nad wyjaśnianiem i reformą prawa amerykańskiego. Została założona w 1923 r. „Młodszym bratem” ALI jest Europejski Instytut Prawa (European Law Institute, dalej: ELI) założony w 2011 r., jako niezależna organizacja, której celem jest doskonalenie prawa europejskiego. Zamierzenia ALI i ELI nakierowane są głównie na rozwój prawa – odpowiednio amerykańskiego i europejskiego, a także na współpracę wzajemną, jak i z innymi instytucjami, np. UNIDROIT.

³⁶ K. Kamińska, *From Maternal Preference to Shared Parenting: Child’s Well-Being. Lessons from the USA*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica” 2023, nr 105, p. 201.

W swoich Zasadach prawa rodzinnego ALI zdecydowanie promuje instytucję planu wychowawczego i przedstawia ją jako remedium na problemy rozpadającej się rodziny. Jest to dobra praktyka rozwodu, ukierunkowana na realizację najważniejszej zasady dobra dziecka (określanego w prawie amerykańskim jako *the best interest of the child*). Twórcy Zasad zalecają rodzicom sporządzenie szczegółowego planu, który ma w ten sposób ułatwiać organizację życia rodziny po rozwodzie lub rozstaniu, dawać dziecku poczucie stabilizacji, a także regulować różne aspekty sprawowania władzy rodzicielskiej, w tym zwłaszcza bieżącej, codziennej pieczy nad dzieckiem. W planie wychowawczym powinny znaleźć się informacje dotyczące dotychczasowego modelu zajmowania się dzieckiem w rodzinie (np. czy w domu istniał podział na tzw. rodzica pierwszoplanowego i rodzica drugoplanowego, kto pełnił te funkcje i w jakim zakresie), harmonogramu pracy obojga rodziców, planu zajęć dziecka w szkole, planu zajęć pozalekcyjnych i innych aktywności dziecka (§ 2.05). Każdy plan powinien następnie zostać rzetelnie zweryfikowany przez sąd pod kątem ustalenia, czy jego postanowienia są zgodne z dobrem dziecka oraz czy został sporządzony przez rodziców świadomie i dobrowolnie (§ 2.06)³⁷.

Ogólnie w USA plan wychowawczy stanowi stały element każdego procesu rozwodowego, jeżeli oczywiście małżonkowie mają wspólne małoletnie dziecko. Plan przygotowany jest przez samych rodziców, a sądy podejmujące ostatecznie decyzje w zakresie władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem, co do zasady, akceptują w pełni zaproponowane rozwiązania. Duże znaczenie przypisuje się omawianej instytucji planu wychowawczego, w którym to rodzice dobrowolnie i samodzielnie ustalą, w jaki sposób będą zajmować się dzieckiem po rozwodzie. Dlatego też, jeżeli we wskazanym w ustawie terminie nie przedłożą planu, to sąd najpierw skieruje rodziców do mediacji, w trakcie której niezależny, bezstronny mediator będzie wspierał ich w podejmowaniu wspólnych decyzji. Natomiast jeżeli i ten wariant okaże się bezskuteczny, sąd dokona arbitralnej decyzji³⁸. Orzekając w wyroku rozwodowym o władzy rodzicielskiej, sądy amerykańskie najczęściej zwracają uwagę na następujące aspekty: relacje dziecka z każdym z rodziców; plan wychowawczy; dotychczasowy model sprawowania władzy rodzicielskiej; wiek, rozwój emocjonalno-społeczny i potrzeby dziecka; relacje dziecka z rodzeństwem i osobami bliskimi; motywacja dziecka do nauki; opinia dziecka; czas pracy każdego z rodziców. Przykładami stanów, w których określono ramy prawne planu wychowawczego w sposób szczegółowy i kompleksowy, są stany Waszyngton i Illinois.

W prawie stanu Waszyngton problematyka planu wychowawczego (*parenting plan*) została uregulowana w Zrewidowanym Kodeksie Waszyngtonu (Revised Code of Washington, dalej:

³⁷ M.S. Melli, *The American Law Institute Principles of Family Dissolution, the Approximation Rule and Shared-Parenting*, „Northern Illinois University Law Review” 2005, vol. 25, no. 3, pp. 350–351.

³⁸ R. Kucharski, *Wspólna opieka rodzicielska nad małoletnim dzieckiem w USA w świetle prawodawstwa i badań specjalistycznych*, „Rodzina i Prawo” 2012, nr 23, s. 42.

RCW). Istotą planu wychowawczego jest podział obowiązków między rodzicami dziecka po rozwodzie lub rozstaniu, zwanych *parenting functions*. Ustawodawca rozróżnia przy tym stały plan wychowawczy (*permanent parenting plan*), który staje się integralną częścią orzeczenia sądu, i tymczasowy plan wychowawczy (*temporary parenting plan*), będący formą zabezpieczenia określonego sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej do momentu prawomocnego zakończenia sprawy (§ 26.09.004 (3) i (4) RCW). W stanie Waszyngton przedłożenie przez rodziców planu wychowawczego jest obowiązkowe, co wynika z § 26.09.181 (1) RCW³⁹. W praktyce każdy z rodziców może przedłożyć swój plan wychowawczy. Ustawodawca wymaga, aby przedłożenie planu nastąpiło w terminie 30 dni od dnia otrzymania zawiadomienia o wyznaczeniu terminu rozprawy (§ 26.09.181 (1) (i)) albo w terminie 180 dni od wszczęcia postępowania, przy czym termin 180 dni może zostać przedłużony na mocy porozumienia stron (§ 26.09.181 (1) (ii)).

Omawiany plan wychowawczy obejmuje różnorodne aspekty życia dziecka, takie jak harmonogram pieczy i miejsce pobytu dziecka, jak również prawa i obowiązki rodziców (§ 26.09.184 RCW). Jeżeli rodzice sami nie mogą wypracować planu, sąd kieruje ich do mediatora. Zgodnie z § 26.09.015 (1) RCW zadaniem mediatora jest wsparcie w obniżeniu napięcia między stronami oraz w wypracowaniu porozumienia zapewniającego bliski i stały kontakt dziecka z obojgiem rodziców. Alternatywą może być także skorzystanie z *collaborative law* lub arbitrażu. Niezależnie od powyższego, jeżeli rodzice dobrowolnie nie przedłożą planu wychowawczego, to sąd ostatecznie zadecyduje o kształcie planu wychowawczego.

Przepisy RCW szczegółowo określają elementy, jakie plan wychowawczy musi zawierać. Jest to zdecydowanie dobra praktyka, która zmniejsza ryzyko pominięcia istotnych spraw dotyczących dziecka. Ponadto plan wychowawczy jest sporządzany na podstawie szczegółowego formularza, który stanowi załącznik do niniejszej pracy. Formularz ten jest czytelny i prosty do wypełnienia. Zakres spraw będących przedmiotem planu wychowawczego jest szeroki i różnorodny. Wśród tych spraw wyróżnić można:

- ograniczenie władzy rodzicielskiej w sytuacji, gdy rodzic porzucił, zaniedbywał lub wykorzystywał dziecko, stosował przemoc domową, dokonał napaści bądź też popełnił przestępstwo na tle seksualnym;
- podejmowanie decyzji w ważnych sprawach dziecka, jak np. szkoła/edukacja, opieka zdrowotna, zajęcia dodatkowe, wyjazd za granicę, telefon komórkowy, prawo jazdy, tatuaże, fryzura;
- stosowanie alternatywnych metod rozwiązywania sporów powstałych na tle realizacji planu wychowawczego, tj. mediacji, arbitrażu lub *collaborative law*;

³⁹ J. Pawliczak, *Komentarz do art. 58 k.r.o.*, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Legalis/el. 2024.

- ustalenie rodzica, z którym dziecko spędza większość czasu (*custodian*);
- ustalenie harmonogramu bieżącej pieczy nad dzieckiem w roku szkolnym;
- ustalenie harmonogramu pieczy nad dzieckiem w okresie wakacji letnich;
- ustalenie harmonogramu pieczy nad dzieckiem w okresie świąt, uroczystości i innych ważnych wydarzeń dla dziecka/rodziny;
- wprowadzanie zmian do harmonogramu pieczy nad dzieckiem;
- transport dziecka (odbieranie, odwożenie);
- ustalenie kwestii dotyczących zmiany miejsca pobytu dziecka (relokacja).

Formularz planu wychowawczego w stanie Waszyngton jest prosty, zrozumiały i czytelny. Ponadto zawiera objaśnienia do każdego z punktów planu (z wyjaśnieniem pojęć oraz krótką instrukcją wypełniania pól formularza), odwołania do przepisów RCW (np. na stronie 6 w formularzu zamieszczono informację, że prawo stanu Waszyngton odwołuje się do pojęć *parenting plan* i *decision-making*, rzadziej do terminu *custody*) czy nawiązania do świąt i tradycji stanowych (strona 10 w formularzu). Warto również podkreślić, że wprawdzie formularz planu wychowawczego obejmuje gotowe propozycje konkretnych postanowień, to przy każdym punkcie znajduje się dodatkowe pole na wpisanie własnej odpowiedzi. Dzięki temu plan wychowawczy jest elastyczny, ale jednocześnie na tyle szczegółowy, aby nie prowadził do nieporozumień. Trzeba pamiętać, że plan wychowawczy tworzą rodzice – dla siebie i dla dobra dziecka, w związku z czym postanowienia zawarte w planie powinny być „szyte na miarę”⁴⁰. Walorem omawianego formularza, z którego korzystają rodzice w Waszyngtonie, jest jego kompleksowość. Obejmuje on zarówno bieżące problemy, jak i te potencjalnie i nieuchronnie występujące w przyszłości.

Szczegółowe regulacje dotyczące planu wychowawczego wprowadzono także w stanie Illinois. W § 5/602.10 Zbioru Ustaw Illinois (*Illinois Compiled Statutes*, dalej: ICS) określono wymogi dotyczące formy, postaci oraz treści planu. Obejmuje on m.in. obowiązki rodzicielskie, harmonogram pieczy (czas, jaki dziecko spędza u każdego z rodziców) i miejsce pobytu dziecka. Ustawodawca w tym stanie wymaga przedłożenia planu wychowawczego wspólnie przez oboje rodziców albo oddzielnie przez każdego z rodziców, gdy nie mogą osiągnąć porozumienia. Podobnie jak w stanie Waszyngton, także w stanie Illinois plan jest przygotowywany na podstawie specjalnego formularza, którego rubryki odpowiadają wymogom ustawowym. Formularz ten został opracowany przez władze stanowe jako akt wykonawczy do ICS i jest akceptowany przez wszystkie sądy w stanie Illinois. Należy też wskazać, że rodzice są zobowiązani przedłożyć plan wychowawczy w terminie 120 dni od dnia wszczęcia postępowania w sprawach z zakresu władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem. Jeżeli rodzice nie przedłożą planu (wspólnie lub oddzielnie), sąd zarządzi wtedy przeprowadzenie

⁴⁰ K. Kamińska, *Joint Physical Custody After Parental Separation: A Polish Perspective*, „Eastern European Journal of Transnational Relations” 2000, vol. 4, no. 2, pp. 88–89.

postępowania dowodowego w całości w celu ustalenia stanu faktycznego sprawy oraz arbitralnie zdecyduje o kształcie władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem po rozwodzie.

W kontekście omawianego zagadnienia na uwagę zasługuje regulacja § 5/602.5 ICS. Ustawodawca wymaga zweryfikowania przez sąd treści planu wychowawczego pod kątem zgodności z dobrem dziecka, wskazując jednocześnie 15 najważniejszych aspektów, które sąd każdorazowo powinien uwzględnić. Zaliczają się do nich m.in.: indywidualne życzenia dziecka i rodziców; zdolności adaptacyjne dziecka – do domu rodzica, szkoły czy środowiska rówieśników; kondycja fizyczna i psychiczna dziecka oraz jego rodziców; potrzeby dziecka; dotychczasowy udział każdego z rodziców w podejmowaniu decyzji o ważnych sprawach dziecka; zdolność rodziców do współpracy przy porozumieniu; ewentualne przypadki przemocy wobec dziecka z przeszłości. W konsekwencji sądy w stanie Illinois częściej ingerują w treść planów wychowawczych, żeby były one zgodne z dobrem dziecka, aniżeli ma to miejsce w innych stanach.

Amerykańskie regulacje stanowe dotyczące *parenting plan* wyróżniają się dużą szczegółowością i przejrzystością. W USA jedną z pierwszych decyzji, którą muszą podjąć rozwodzący się małżonkowie, jest decyzja w przedmiocie trybu rozstrzygnięcia kwestii spornych dotyczących rozwodu. Mogą oni wybrać od razu postępowanie sądowe (*litigation*) lub jeden z alternatywnych sposobów rozwiązywania sporów, tj. współpracę (*collaboration*) bądź mediację (*mediation*). Postępowanie rozwodowe jest postrzegane jako długotrwałe, kosztowne i stresujące. Podczas gdy dla niektórych par może to być jedyna droga, inni mogą preferować mniej „bojowe” podejście, zwłaszcza gdy mają wspólne małoletnie dzieci. Alternatywą dla postępowania sądowego jest rozwód oparty na współpracy (*collaborative divorce*) albo mediacji (*divorce mediation*), które mają na celu obniżenie stresu i wrogiego stosunku do byłego partnera. Obecnie coraz więcej par decyduje się na wizytę przy „okrągłym” mediacyjnym/koncyliacyjnym stole i wsparcie mediatora/prawnika koncyliacyjnego⁴¹.

Niekiedy błędnie przyjmuje się, że alternatywne metody rozwiązywania sporów w sprawach rozwodowych sprawdzają się wyłącznie w przypadkach, gdy w ogóle nie ma konfliktu między stronami albo gdy konflikt ten jest niewielki. Tymczasem prawnicy koncyliacyjni (*collaborative attorneys*) i mediatorzy (*mediators*) wychodzą z założenia, że konflikt jest nieodłączną częścią rozwodu. W związku z tym mają doświadczenie i są odpowiednio przeszkoleni, aby wspierać rozwodzących się małżonków w radzeniu sobie z konfliktem, szukając rozwiązań, które przyspieszą oraz złagodzą niewątpliwie trudny cały proces rozwodu.

Kalifornia była pierwszym stanem w USA, w którym zaczęto stosować mediację w sprawach rodzinnych, a w 1981 r. wprowadzono nawet obowiązkową mediację w sprawach doty-

⁴¹ M. Palihapitiya, K. Obstfeld Eisenkraft, *Addressing Parenting Disputes Between Estranged Parents Through Community Mediation*, „Sage Open” 2014, vol. 4, no. 3, p. 2

czących władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem⁴². Z uwagi na to, że mediacja w sprawach o rozwód w USA jest podobna do tej funkcjonującej w k.p.c., warto bliżej przyjrzeć się instytucji *collaborative divorce*. Jest to bowiem alternatywna metoda rozwiązywania sporów w sprawach o rozwód, oparta na współpracy zespołu, w skład którego wchodzi dwaj prawnicy koncyliacyjni (reprezentujący interesy każdej ze stron) i neutralny trener/specjalista (*neutral coach*), najczęściej psycholog. Prawnicy udzielają porad prawnych swoim klientom, ale czynią to dopiero po skonsultowaniu się z trenerem/specjalistą, który aktywnie wspiera strony w poszukiwaniu optymalnych oraz satysfakcjonujących rozwiązań. Celem instytucji *collaborative divorce* jest osiągnięcie porozumienia we wszystkich ważniejszych sprawach dotyczących rozwodu, w tym sporządzenie planu wychowawczego. Co istotne, w razie potrzeby do zespołu mogą dołączyć specjaliści z innych dziedzin, np. zdrowia psychicznego czy finansów, którzy udzielą obiektywnych informacji w danej sprawie.

W 2009 r. amerykańska komisja zajmująca się ujednolicaniem prawa (Uniform Law Commission) przyjęła ważną, z punktu widzenia przedmiotu niniejszych rozważań, ustawę dotyczącą instytucji *collaborative law* – *Uniform Collaborative Law Act*. Ustawa zawiera wytyczne, które określają ujednolicone warunki stosowania *collaborative law* i kierowana jest przede wszystkim do ustawodawców stanowych, którzy stoją przed dylematem uregulowania tej instytucji w przepisach. Jak do tej pory, ustawa *Uniform Collaborative Law Act* została uchwalona w 26 stanach, natomiast weszła w życie w jednym, tj. w Missouri w 2024 r. Na marginesie warto dodać, że instytucja *collaborative law* została zapoczątkowana ponad 20 lat temu w stanie Minnesota i jest obecnie stosowana w 50 stanach USA, ale też w Kanadzie, Anglii, Irlandii i Australii.

Należy podkreślić, że omawiane alternatywne sposoby rozstrzygania sporów w sprawach o rozwód odbywają się poza salą sądową. Jednakże pomimo skorzystania z mediacji czy współpracy wymagane jest zawsze złożenie w sądzie stosownych pism. Natomiast ze względu na to, że kwestie sporne zostają zazwyczaj rozwiązane przed mediatorem lub wspólnie z prawnikami koncyliacyjnymi, nie jest konieczne, aby strony osobiście stawiły się w sądzie⁴³.

2. Holandia

W wyniku reformy holenderskiego prawa rodzinnego z 2009 r.⁴⁴ wprowadzono istotne zmiany w zakresie orzekania o władzy rodzicielskiej i kontaktach z dzieckiem w wyroku

⁴² M. Kamenecka-Usova, *Mediation for resolving family disputes*, „SHS Web of Conferences” 2016, no. 30, p. 2.

⁴³ R. Lepiane, S. Paquette, *Collaborative Divorce vs. Mediation: What is the Difference?*, 16.02.2023, <https://www.bhlawpllc.com/collaborative-divorce-vs-mediation-what-is-the-difference/> [dostęp: 6.12.2024].

⁴⁴ Ustawa o wspieraniu wspólnego rodzicielstwa i „dobrego” rozwodu (*Wet bevordering voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding*) weszła w życie 1 maja 2009 r.

rozwodowym. Po pierwsze, ustanowiono zasadę orzekania o utrzymaniu pełnej władzy rodzicielskiej nad dzieckiem przy obojgu rodzicach. Wyjątkiem od niej jest powierzenie władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców z ograniczeniem władzy drugiego. Po drugie, zobowiązano małżonków, którzy planują się rozwieść, do sporządzenia i przedłożenia planu wychowawczego (*ouderschapsplan*) wraz z wniesieniem pozwu o rozwód. Jeżeli tego nie zrobią, a brak jest usprawiedliwionych powodów zaniechania w przedłożeniu planu, sąd odrzuci pozew rozwodowy. W Holandii plan wychowawczy stanowi bowiem przesłankę pozytywną rozwodu, jeżeli małżonkowie mają wspólne małoletnie dziecko. Wynika to wprost z art. 815 ust. 2 holenderskiego Kodeksu postępowania cywilnego (*Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering*, dalej: WBR). *Ratio legis* noweli z 2009 r. było uproszczenie i przyspieszenie postępowania rozwodowego, w szczególności poprzez zminimalizowanie problemów proceduralnych oraz problemów w rodzinie, a także zapewnienie lepszej ochrony dobra dziecka⁴⁵.

Pomimo że ustawodawca holenderski, odmiennie niż ustawodawcy w stanach Illinois oraz Waszyngton, nie wprowadził formularza planu wychowawczego, to jednak określił minimalną treść planu. Zgodnie z dyspozycją art. 815 ust. 3 WBR omawiany plan wychowawczy powinien obejmować kwestie dotyczące:

- podziału obowiązków rodzicielskich w zakresie pieczy i wychowania dziecka, o których mowa w art. 247 Księgi 1 holenderskiego Kodeksu cywilnego (*Burgerlijk Wetboek*, dalej: BW);
- prawa i obowiązku kontaktów z dzieckiem, o których mowa w art. 377a ust. 1 Księgi 1 BW;
- (współ)decydowania w ważnych sprawach dotyczących pieczy nad osobą oraz majątkiem małoletniego dziecka, jak również przekazywania sobie informacji na ten temat;
- kosztów pieczy i utrzymania małoletniego dziecka.

Nie sposób pominąć regulacji z art. 815 ust. 4 WBR, zgodnie z którą w planie wychowawczym powinna znaleźć się również informacja dotycząca udziału dziecka w sporządzeniu tego planu.

W 2018 r. holenderscy naukowcy przeprowadzili badania ankietowe, w których sprawdzili efektywność instytucji obowiązkowego planu wychowawczego. Badania te zostały przeprowadzone na grupie 1470 rodziców, obejmującej zarówno tych, którzy rozwiedli się przed reformą holenderskiego prawa rodzinnego z 2009 r., jak i tych, którzy rozwiedli się po 2009 r. Z przeprowadzonej analizy wynika, że wprowadzenie obowiązkowego planu wychowawczego zachęciło większą liczbę rodziców do „potwierdzania” swoich ustaleń dotyczących pieczy i wychowania dziecka na piśmie. Ponadto pisemne plany wychowawcze sporządzane po 2009 r. są bardziej kompleksowe w porównaniu z tymi sprzed nowelizacji.

⁴⁵ S. de Bruijn, A. Poortman, T. van der Lippe, *Do Parenting Plans Work? The Effect of Parenting Plans on Procedural, Family and Child Outcomes*, „International Journal of Law, Policy and The Family” 2018, vol. 32, no. 3, p. 408.

Kolejny wniosek płynący z badań jest taki, że rodzice, którzy złożyli plan wychowawczy, coraz częściej i chętniej informują sądy o zmianach w planie. Ten ostatni wniosek może wynikać z działań holenderskiego rządu, który zaleca rodzicom regularne sprawdzanie aktualności planów wychowawczych, tak aby odzwierciedlały jak najlepiej potrzeby dziecka⁴⁶.

3. Szwecja i Norwegia

Tym, co łączy Szwecję i Norwegię, a jednocześnie wyróżnia je na tle UE, jest wspieranie równouprawnienia kobiet i mężczyzn we wszystkich dziedzinach życia, w tym również w życiu rodzinnym. Podstawowymi zasadami są zasada równych praw i obowiązków małżeńskich oraz zasada równych praw i obowiązków rodzicielskich bez względu na to, czy rodzice są/byli w związku małżeńskim, czy też nie. W szwedzkim i norweskim prawie silnie akcentuje się prawo dziecka do wychowania przez oboje rodziców⁴⁷. Jako instrument prawny wspierający równowagę rodzicielską po rozwodzie lub rozstaniu rodziców uważa się plan wychowawczy. Rodzice mogą sami (na własnych zasadach, tzn. bez ingerencji sądu, angażowania biegłych i świadków) nakreślić podstawowe kwestie dotyczące władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem. Plan wychowawczy jako rezultat przemyślanych decyzji rodziców ma być gwarancją zapewnienia dziecku stabilnych warunków życia oraz poczucia bezpieczeństwa. Zarówno w Szwecji, jak i w Norwegii zachęca się rodziców do sporządzania planów wychowawczych, ale jednak w nieco inny sposób.

W 1998 r. znowelizowano istotnie przepisy szwedzkiego Kodeksu rodzinnego (*Föräldrabalk 1949:381*), dotyczące władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem po rozpadzie rodziny. Do najważniejszych zmian należy rozszerzenie uprawnień sądu w zakresie orzekania o władzy rodzicielskiej i kontaktach z dzieckiem. Obecnie sąd może pozostawić pełną władzę rodzicielską obojgu rodzicom, a także orzec o miejscu pobytu dziecka, w tym ustalić pieczę naprzemienną, nawet jeżeli jeden z rodziców nie wyraża na to zgody. Ponadto rodzicom dziecka zaleca się znalezienie wspólnego języka oraz wypracowanie właściwej komunikacji między nimi, czego wymiernym efektem ma być sporządzenie planu wychowawczego. W przygotowaniu tego planu pomaga rodzicom w Szwecji gminny ośrodek pomocy społecznej (zwany *socialnämnden*). Odnotowania wymaga fakt, że przedłożenie planu wychowawczego nie jest obowiązkowe w Szwecji, jednak, jeżeli rodzice chcą go złożyć w sądzie, to wcześniej muszą skonsultować jego treść i uzyskać zgodę wspomnianego ośrodka⁴⁸.

⁴⁶ S. de Bruijn, A. Poortman, T. van der Lippe, *Do Parenting Plans Work? The Effect of Parenting Plans on Procedural, Family and Child Outcomes*, „International Journal of Law, Policy and The Family” 2018, vol. 32, no. 3, p. 408.

⁴⁷ E. Fransson, A. Hjern, M. Bergström, *What Can We Say Regarding Shared Parenting Arrangements for Swedish Children?*, „Journal of Divorce & Remarriage” 2019, vol. 59, no. 5, p. 350.

⁴⁸ J. Schiratzki, *Custody of Children in Sweden Recent Developments*, „Scandinavian Studies in Law” 1999, vol. 38, p. 262.

Do narzędzi, jakimi posługuje się ośrodek, należą przede wszystkim konsultacje rodzicielskie, które mają na celu pomóc rodzicom w zdobyciu wiedzy na temat pieczy i rozwoju dziecka, zrozumieniu jego potrzeb oraz opracowaniu wspólnych skutecznych strategii wychowawczych. Uregulowano to w Rozdziale 6 § 18 *Föräldrabalk*. Natomiast jeżeli rodzice nie osiągną porozumienia i nie przedstawią planu wychowawczego, sąd ostatecznie zadecyduje o kształcie władzy rodzicielskiej i kontaktach z dzieckiem⁴⁹.

Przechodząc do omówienia problematyki planu wychowawczego w Norwegii, w pierwszej kolejności należy wskazać, że nie wprowadzono jak dotąd żadnych regulacji dotyczących formy i treści planu wychowawczego. Jednakże rodzicom nie przysługuje pełna swoboda w ukształtowaniu swoich relacji z dzieckiem, a to z uwagi na instytucję mediacji rodzinnej (*familievernkontor*). W niektórych przypadkach udział w posiedzeniu mediacyjnym jest bowiem obowiązkowy. Dotyczy to m.in. rodziców rozwodzących się lub pozostających w separacji, którzy mają wspólne małoletnie dziecko poniżej 16 lat, jak również rodziców żyjących w nieformalnym związku, którzy zamierzają się rozstać i którzy posiadają wspólne małoletnie dziecko poniżej 16. roku życia. Należy wskazać, że rodzice są zobowiązani do wzięcia udziału w posiedzeniu mediacyjnym niezależnie od tego, czy są zgodni w sprawach dotyczących dziecka, czy też jest między nimi na tym tle spór.

W Norwegii obowiązkowa mediacja rodzinna została wprowadzona w 1991 r. i początkowo dotyczyła tylko rodziców, którzy podjęli decyzję o rozwodzie lub separacji. W 2004 r. do udziału w obowiązkowym posiedzeniu mediacyjnym zostali zobowiązani także rodzice dziecka żyjący w nieformalnym związku. Warto nadmienić, że Norwegia jest obecnie jedynym krajem nordyckim, w którym funkcjonuje obowiązek mediacji w sprawach z zakresu władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem.

Mediacja odbywa się poza sądem, a mianowicie w lokalnym ośrodku mediacji, i jest prowadzona głównie przez terapeutów i pracowników socjalnych. Trwa minimum godzinę. Po spotkaniu rodzice otrzymują certyfikat uczestnictwa w mediacji i dopiero wtedy mogą złożyć pozew o rozwód lub separację. Udział w posiedzeniu mediacyjnym jest warunkiem koniecznym rozwodu lub separacji, jeżeli strony posiadają wspólne małoletnie dzieci poniżej 16. roku życia. Ponadto posiadanie omawianego certyfikatu uprawnia do otrzymania świadczeń socjalnych i dodatków dla samotnych rodziców. Po zakończeniu godzinnej sesji mediacyjnej mediator może zaproponować rodzicom dodatkowe trzy godziny sesji. Postępowanie mediacyjne, zgodnie z dyspozycją art. 54 ustawy o dzieciach i rodzicach (*Lov om barn og foreldre – barnelova*), nie może jednak trwać dłużej niż siedem godzin. Praktyczną uwagą jest także to, że w Norwegii mediacja w sprawach rodzinnych ma charakter nieodpłatny.

⁴⁹ M. Jänterä-Jareborg, A. Singer, C. Sörgjerd, *National Report: Sweden 2004*, Commission on European Family Law, p. 22.

Z treści art. 52 norweskiej ustawy o dzieciach i rodzicach bezpośrednio wynika, że celem mediacji jest sporządzenie pisemnego planu wychowawczego obejmującego takie sprawy, jak: władza rodzicielska, miejsce pobytu dziecka, kontakty z dzieckiem, jak również poinformowanie rodziców o konsekwencjach finansowych wynikających z przyjęcia tego planu. Lokalny ośrodek mediacji jest zobowiązany dostarczyć rodzicom niezbędnych informacji i porad co do planu wychowawczego tak, aby rozstrzygnąć w tym zakresie ewentualne wątpliwości. Dodać do tego należy informację, że każdy plan wychowawczy powinien zostać zgłoszony w Urzędzie Ewidencji Ludności, zwanym Folkeregisteret. W Norwegii dzieci rzadko uczestniczą w sesji mediacyjnej. Badania pokazują, że udział dzieci wynosi 4% wszystkich spraw. Jednakże niektóre ośrodki mediacji przyjęły model mediacji, w którym regułą jest włączenie w to dzieci⁵⁰.

Jeżeli chodzi o ocenę efektywności instytucji obowiązkowej mediacji rodzinnej w Norwegii, to z badań norweskich naukowców, przeprowadzonych na grupie 154 par, wynika, że nie przynosi ona korzyści w przypadku silnie skonfliktowanych rodziców i aż 70% z nich zakończyła proces mediacji bez zawarcia porozumienia⁵¹. Niekiedy bywa tak, że między stronami jest bardzo silny konflikt i nie potrafią one usiąść do stołu mediacyjnego, spokojnie porozmawiać, wyjaśnić spornych kwestii i poszukać wspólnie rozwiązania. W takich przypadkach zaleca się indywidualne spotkania psychologiczne dla każdego z rodziców, których celem jest przygotowanie do mediacji.

4. Australia

W Australii wprowadzono ważne zmiany mające na celu odejście od toczenia sporów sądowych – złożonych, sformalizowanych i przeważnie długotrwałych – w sprawach o władzę rodzicielską i kontakty z dzieckiem. Chodzi tu w szczególności o wprowadzoną w 2006 r. obowiązkową mediację rodzinną jako alternatywną metodę rozwiązywania sporów w sprawach rodzinnych, tj. *Family Dispute Resolution* (dalej: FDR). Jest to też zgodne z postępującym trendem w amerykańskim prawie rodzinnym – „odchodzenia od antagonistycznego na rzecz bardziej konsensualnego, terapeutycznego podejścia” (*away from an adversarial approach toward a more consensual, therapeutic approach*), w którym spory rodzicielskie są przekierowywane z sądów rodzinnych na bardziej skoncentrowane na dzieciach systemy rozwiązywania sporów rodzinnych⁵². Australijskie rozwiązania prawne sprzyjają koncyliacyjnemu

⁵⁰ A. Nylund, *A Dispute Systems Design Perspective on Norwegian Child Custody Mediation*, [in:] A. Nylund, K. Ervasti, L. Adrian (eds.), *Nordic Mediation Research*, Cham 2018, pp. 15–16.

⁵¹ O.A. Tjersland, W. Guldbrandsen, H. Haavind, *Mandatory Mediation outside the Court: A Process and Effect Study*, „Conflict Resolution Quarterly” 2015, vol. 33, no. 1, p. 13.

⁵² B. Smyth, R. Chisholm, B. Rodgers, V. Son, *Legislating for Shared-Time Parenting After Parental Separation: Insights from Australia?*, „Law and Contemporary Problems” 2014, vol. 77, no. 1, p. 122.

prowadzeniu postępowań rozwodowych i wypracowywaniu kompromisów rodzicielskich. Mogą one stanowić przykłady dobrych praktyk dla polskiego ustawodawcy w kontekście udoskonalenia i popularyzacji instytucji planu wychowawczego.

W Australii najważniejszym aktem prawnym regulującym stosunki w rodzinie jest Prawo rodzinne (*Family Law Act*, dalej: FLA) z 1975 r. W 2006 r. australijski rząd wprowadził szereg zmian do systemu prawa rodzinnego w drodze ustawy *Family Law Amendment (Shared Parental Responsibility) Act 2006*. Ogólnie rzecz ujmując, celem owej reformy była „zmiana pokoleniowa w prawie rodzinnym” (*generational change in family law*) i „zmiana kulturowa” (*cultural shift*) w podejściu do rozwodu lub rozstania rodziców, a także „odejście od sporów sądowych i ukierunkowanie na współpracę rodzicielską (*away from litigation and towards co-operative parenting*). Wprowadzone zmiany wynikały z przekonania, że dobro dziecka stanowi rdzeń wszystkich decyzji go dotyczących oraz że wiele sporów rodzicielskich powstałych na tle rozpadu związku i rodziny wynika przede wszystkim z problemów w relacjach, a nie z problemów natury prawnej. Dlatego spory powstałe na tle relacjach rodzinnych, zdaniem twórców noweli z 2006 r., powinny być rozwiązywane oddolnie, na poziomie lokalnym (społecznym)⁵³.

W Australii zachęca się rodziców do skorzystania z usług osób wykonujących tzw. zawody pomocowe (*helping professions*), np. pracowników socjalnych, psychologów, psychoterapeutów, nauczycieli, pedagogów czy lekarzy, zanim udadzą się ze swoją sprawą do prawnika i, w konsekwencji, do sądu⁵⁴. W wyniku wspomnianej reformy FLA z 2006 r. wprowadzono instytucję doradcy (*adviser*), który ma pomagać w sprawach dotyczących dziecka, mając na względzie jego dobro. Doradcą, zgodnie z art. 60D (2) FLA, może być:

- prawnik (*legal practitioner*);
- doradca rodzinny (*family counsellor*) – najczęściej jest nim psycholog lub psychoterapeuta wyspecjalizowany w rozwiązywaniu problemów psychologicznych, behawioralnych i emocjonalnych w rodzinie;
- doradca przeszkolony w zakresie rozwiązywania problemów rodzinnych z wykorzystaniem alternatywnych metod rozwiązywania sporów (*family dispute resolution practitioner*);
- asystent rodziny (*family consultant*) – najczęściej jest nim psycholog lub pracownik socjalny, który wspiera rodzinę, towarzyszy w rozwoju jej członkom oraz pedagogizuje rodziców, tj. dostarcza im wiedzy związanej z wychowaniem dziecka (pracuje nad poprawą umiejętności opiekuńczo-wychowawczych).

⁵³ R. Kaspiew, M. Gray, R. Weston, L. Moloney, K. Hand, L. Qu & the Family Law Evaluation Team, *Evaluation of the 2006 family law reforms*, Australian Government – Australian Institute of Family Studies, Melbourne 2009, p. E1.

⁵⁴ K. Kamińska, *Pieczna naprzemienna a władza rodzicielska rodziców żyjących w rozłączeniu*, Warszawa 2022, s. 270.

Z punktu widzenia przedmiotu niniejszej pracy należy podkreślić, że w art. 60DA FLA uregulowano obowiązki doradcy. Zgodnie z art. 60 DA (1) FLA, jeżeli doradca świadczy pomoc w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej po rozpadzie związku rodziców, jest zobowiązany poinformować rodziców o możliwości sporządzenia planu wychowawczego i udzielić wskazówek, gdzie mogą uzyskać dalszą pomoc w zakresie opracowania tego planu, zwłaszcza w kontekście jego formy i treści. Ustawodawca wymaga od doradcy, aby poinformował rodziców o możliwości uregulowania sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej w formie pieczy naprzemiennej, w której dziecko będzie spędzać równą ilość czasu (*equal time*) albo porównywalną, ale nadal znaczną ilość tego czasu (*substantial and significant time*) z każdym z rodziców po rozwodzie lub ich rozstaniu⁵⁵. Z treści art. 60 DA (2) FLA wynika, że doradca sam może pomagać rodzicom w opracowaniu planu wychowawczego. Wówczas powinien poinformować rodziców o minimum treściowym planu (zgodnie z art. 63C (2) FLA) oraz kwestiach związanych z komunikacją między nimi w sprawach dziecka, rozwiązywaniem sporów powstałych na tle realizacji planu wychowawczego oraz modyfikacjami planu tak, aby go dostosować do zmieniających się potrzeb i okoliczności po stronie dziecka, jak i rodziców. Doradca powinien również wskazać rodzicom dostępne programy wsparcia w przypadku ewentualnych trudności w przestrzeganiu postanowień planu.

W Australii mediacja rodzinna (FDR) stanowi integralny element współczesnego systemu prawa rodzinnego⁵⁶. Instytut Badań nad Rodziną w Australii (Australian Institute of Family Reforms), w raporcie dotyczącym oceny reformy prawa rodzinnego z 2006 r., ocenił pozytywnie funkcjonowanie FDR i stwierdził, że ma ona pozytywny wpływ tak na rodziców, jak i na ich dzieci⁵⁷. FDR to specjalny rodzaj mediacji, która pomaga członkom rozpadającej się rodziny dojść do porozumienia. Podczas mediacji rodzice dziecka omawiają kwestie sporne i rozważają różne warianty rozwiązań, pamiętając o kierowaniu się jego potrzebami. FDR to niezależna i akredytowana mediacja, zgodna ze standardami określonymi w *Family Law (Family Dispute Resolution Practitioners) Regulations 2008*. Głównym zadaniem FDR jest wsparcie rodziców w przygotowaniu planu wychowawczego. Jest to praktyczny i tani sposób na uregulowanie ustaleń stron (w zakresie kluczowych kwestii dotyczących władzy rodzicielskiej oraz kontaktów z dzieckiem) z pomocą profesjonalisty.

Zalety mediacji dostrzegane są też przez przedstawicieli doktryny w Polsce. Jak zauważa M. Barabas: „(...) badania empiryczne potwierdzają, że ludzie mają większą skłonność do wypełniania zobowiązań, które sami świadomie podjęli. Mediacja pozwala stronom na za-

⁵⁵ Por. B. Smyth, *Parent-Child Contact in Australia: Exploring Five Different Post-Separation Patterns of Parenting*, [w:] A. Bainham (ed.), *Parents and Children*, London 2008, p. 408.

⁵⁶ R. Field, *A Call for a Safe Model of Family Mediation*, „Bond Law Review” 2016, vol. 28, no. 1, p. 84.

⁵⁷ R. Kaspiew, M. Gray, R. Weston, L. Moloney, K. Hand, L. Qu & the Family Law Evaluation Team, *Evaluation of the 2006 family law reforms*, Australian Government – Australian Institute of Family Studies, Melbourne 2009, p. 8.

chowanie kontroli nad przebiegiem postępowania i nad jego wynikiem. Jej podstawowym założeniem jest przekonanie, że załatwienie sporu przez same strony, przeświadczone o słuszności wybranego przez siebie rozwiązania, jest najlepszą gwarancją jego realizacji”⁵⁸.

Bardzo istotny jest art. 63B FLA, zachęcający rodziców do:

- współpracy w sprawach dotyczących dziecka;
- brania odpowiedzialności za poczynione ustalenia i rozwiązywanie konfliktów rodzicielskich;
- kierowania sprawy do sądu w ostatniej, a nie w pierwszej kolejności;
- minimalizowania ryzyka wystąpienia konfliktu poprzez porozumienie;
- kierowania się dobrem dziecka przy sporządzaniu planu wychowawczego.

W komentarzu znajdującym się pod art. 63B FLA jest mowa o tym, że rodziców dziecka zachęca się do porozumienia w sprawach dotyczących dziecka w drodze nieformalnej (tzn. między sobą, bez udziału sądu), czego wymiernym efektem ma być sporządzenie planu wychowawczego. Rodzice, którzy jednak chcieliby egzekwować plan wychowawczy, muszą uzyskać orzeczenie sądu. Aby sąd zatwierdził przedłożony plan wychowawczy, wymagana jest zgoda obojga rodziców. Warto odnotować, że w 1995 r. wprowadzono rejestry planów wychowawczych, prowadzone przez sądy. Jeżeli strony zarejestrowały plan, to stawał się on od razu wykonalny i mógł być egzekwowany. Z możliwości rejestrowania planów wychowawczych wycofano się w 2003 r. w wyniku nowelizacji FLA (*Family Law Amendment Act 2003*). Choć instytucja planu wychowawczego cieszy się dużą popularnością wśród rozchodzących się rodziców, to przed nowelizacją z 2003 r. byli oni bardziej zaangażowani i skłonni do współpracy, aby „prywatnie” uzgodnić pomiędzy sobą plan wychowawczy i następnie dokonać jego rejestracji w sądzie. Zauważa się natomiast wzrost liczby wydawanych orzeczeń sądu w zakresie uregulowania wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywania kontaktów z dzieckiem po rozwodzie lub rozstaniu jego rodziców⁵⁹.

Zgodnie z australijskim prawem rodzinnym rodzice są zobowiązani do podjęcia próby mediacji w ramach FDR, zanim wystąpią na drogę sądową. Istnieją jednak pewne wyjątki od tego, o których mowa w art. 60I (9) FLA. Chodzi o przypadki, gdy:

- strony chcą „sformalizować” plan wychowawczy poprzez wydanie przez sąd orzeczenia, tzw. *consent order*;
- w rodzinie dochodziło do przemocy lub znęcania się nad dzieckiem⁶⁰;
- sprawa toczy się z urzędu i strona odpowiada na wezwanie sądu;
- sprawa jest niecierpiąca zwłoki;

⁵⁸ M. Barabas, *Mediacja cywilna w polskim i włoskim systemie prawnym – próba porównania. Analiza pomysłu wprowadzenia obligatoryjnej mediacji cywilnej w Polsce*, „*Studia Iuridica*” 2018, t. 76, s. 22.

⁵⁹ A. Parashar, F. Dominello, *The family in law*, Melbourne 2017, pp. 271–272.

⁶⁰ Por. H. Cleak, M. Schofield, A. Bickerdike, *Efficacy of family mediation and the role of family violence: study protocol*, „*BMC Public Health*” 2014, vol. 14, no. 57, p. 4.

- strona nie może czynnie uczestniczyć w mediacji z powodu choroby, niepełnosprawności lub innej niedającej się usunąć przeszkody, jak np. odległość pomiędzy miejscem zamieszkania a miejscem prowadzenia mediacji;
- strona naruszyła lub rażąco zlekceważyła orzeczenie sądu wydane w ciągu ostatnich 12 miesięcy.

Jeżeli FDR nie powiedzie się i strony nie osiągną porozumienia z jakiegoś powodu, mediator może wystawić zaświadczenie o udziale w FDR, tzw. *Section 60I certificate*. Co istotne, dopiero gdy strony mają to zaświadczenie, wówczas mogą wystąpić do sądu rodzinnego z wnioskiem o rozstrzygnięcie sprawy. Zaświadczenie to może również zostać wydane przez mediatora, jeżeli uzna on, że FDR nie jest możliwa w określonej sytuacji. Może tu chodzić np. o przemoc w rodzinie, bezpieczeństwo stron i ryzyko dla dziecka, zdolność każdej ze stron do negocjacji, ale też każdą inną sprawę, jeżeli mediator uzna ją za istotną.

Certyfikat będzie zawierał jedną z poniższych informacji (art. 60I (8) FLA):

- druga strona nie uczestniczyła w FDR;
- strony uczestniczyły w FDR i podjęły rzeczywisty wysiłek, aby rozwiązać problem;
- strony uczestniczyły w FDR, ale obie lub jedna z nich nie podjęła rzeczywistego wysiłku, aby rozwiązać problem;
- mediator uznał, że sprawa nie nadaje się do rozwiązania poprzez FDR;
- mediator uznał, że sprawa nie może być kontynuowana w procesie FDR.

IV. Podsumowanie

Z przeprowadzonych analiz wynika, że instytucja planu wychowawczego była i nadal jest najlepszą gwarancją ochrony dobra dziecka w przypadku rozwodu lub rozstania jego rodziców. Porozumienie uregulowane w k.r.o. stanowi jednak instytucję otwartą i niedookreśloną prawnie, dlatego aktualny pozostaje postulat, zgodnie z którym plan wychowawczy przewidziany w k.r.o. wymaga szczegółowego unormowania, tak aby mógł stać się odpowiednikiem amerykańskiego *parenting plan* i aby ochrona dziecka – zasadniczy cel tej instytucji prawnorodzinnej – była realna⁶¹. W USA, np. w stanie Waszyngton, szeroko stosuje się wzorce – specjalne formularze, za pomocą których rodzice przedstawiają swoje stanowisko dotyczące wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywania kontaktów z dzieckiem. W Polsce brakuje ujednoczonego wzorca planu wychowawczego, na którym pracowałiby rodzice. Na tym tle nasuwa się postulat pod adresem polskiego ustawodawcy, aby rozważył on, po pierwsze, wprowadzenie do k.r.o. minimum treściowego planu wychowawczego (tutaj można sięgnąć np. do praktyki holenderskiej w tym zakresie) oraz, po drugie, wprowadzenie wzorca – formularza planu wychowawczego, który można byłoby uregulować w drodze delegacji ustawowej w formie rozporządzenia.

Plan wychowawczy, zresztą jak każda umowa, jest pisany z myślą o możliwości nadejścia złych czasów. Jeżeli rodzice dogadują się bez niego, to po spisaniu może on przeleżeć w przysłowiowej szufladzie. Niemniej warto każdy punkt planu rzetelnie wypracowywać i negocjować, a nie przekopiowywać wzorów znalezionych w Internecie na potrzeby sprawy o rozwód. Taki wzór ma bowiem najczęściej charakter przypadkowy, a rodzice przyjmują znajdujące się w nim postanowienia bezrefleksyjnie. Treść planu wychowawczego powinna wyjść właśnie od samych rodziców, ponieważ tylko oni i ich dziecko będą ten plan realizować, a nie sąd, który z reguły tylko pobieżnie przyjrzy się przedstawionemu przez rodziców porozumieniu. Podkreślenia wymaga fakt, że celem planu wychowawczego ma być zapewnienie

⁶¹ W. Stojanowska, „Porozumienie” rodziców jako przesłanka pozostawienia im obojgu władzy rodzicielskiej po rozwodzie. *Wybrane zagadnienia*, „Acta Iuris Stetinensis” 2014, nr 821, s. 303.

jasności oraz stabilności w sprawowaniu pieczy i wychowaniu dziecka. Plan wychowawczy to dobry element procesu rozwodowego, natomiast jeżeli rodzice sami mają przygotować ten plan, a pozostają w konflikcie (co jest raczej zasadą przy rozwodzie), będzie to zawsze trudne. Dlatego trzeba ułatwić im to zadanie w postaci dostępnego formularza. Powinien być on w miarę szczegółowy, a jednocześnie prosty do uzupełnienia – tak jak w stanie Waszyngton.

W ślad za J. Słykiem należy uznać, że określenie sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywania kontaktów z dzieckiem powinno w każdym przypadku być precyzyjne i szczegółowe. Tylko taki sposób sformułowania rozstrzygnięcia sądu daje realną szansę na uniknięcie ewentualnych przyszłych konfliktów między rodzicami i w tym sensie realizuje zasadę dobra dziecka⁶². Ponadto wskazuje na istnienie między rodzicami realnego porozumienia w sprawach dziecka, a brak takich postanowień w planie może nie tylko nie doprowadzić do uzgodnienia nieuregulowanych kwestii dotyczących dziecka w przyszłości, ale też może stać się źródłem poważnych konfliktów rodzicielskich i postępowań sądowych⁶³. W tym kontekście warto przytoczyć pogląd T. Sokołowskiego, który plan wychowawczy, na którym zbudowana ma być nowa sytuacja dziecka, porównuje do planu nowego domu, który „da się, co prawda, zbudować bez projektu, ale jest to podejście nie tylko nazbyt śmiałe, ale i niebezpieczne”⁶⁴.

W sporządzeniu planu wychowawczego pomocne mogą być OZSS, a ich opinia co do zdolności współdziałania rodziców zgodnie z planem może stanowić wskazówkę przy formułowaniu rozstrzygnięcia co do istoty sprawy. Nie do przecenienia jest także instytucja mediacji, która może pomóc rodzicom w wypracowaniu planu, który będzie możliwy do zaakceptowania przez sąd. Możliwość mediacji w sprawach z zakresu wykonywania władzy rodzicielskiej wynika wprost z art. 4452 k.p.c. Ponadto wydaje się, że dobrą praktyką rozwodową jest także *collaborative law* z udziałem prawników koncyliacyjnych. Ustawodawca polski w procesie legislacyjnym dotyczącym instytucji prawnorodzinnych powinien dążyć do minimalizowania sporów rodzicielskich, a przez to do ograniczania niekorzystnego wpływu rozwodu na dziecko. Być może warto też w dalszej perspektywie zastanowić się nad wprowadzeniem regulacji *collaborative law* z wymogiem, aby każda ze stron w sprawie o rozwód była reprezentowana przez prawnika koncyliacyjnego.

⁶² J. Słyk, [w:] G. Jędrejek (red.), *Meritum. Prawo rodzinne*, Warszawa 2017, s. 866.

⁶³ K. Kamińska, *Komentarz do art. 107 k.r.o.*, [w:] M. Załucki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 531.

⁶⁴ T. Sokołowski, *Komentarz do art. 58 k.r.o.*, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 458.

Bibliografia

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 2009 r. Nr 114, poz. 946 ze zm.).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2024 r. poz. 1568 ze zm.).

Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2008 r. Nr 220, poz. 1431).

Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2015 r. poz. 1062).

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz. U. z 2018 r. poz. 708 ze zm.).

Uniform Marriage and Divorce Act (9A U.L.A. 91, 1979).

Burgerlijk Wetboek (holenderski Kodeks cywilny).

Family Law Act (australijska ustawa – Prawo rodzinne).

Föräldräbalk (szwedzki Kodeks cywilny).

Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (holenderski Kodeks postępowania cywilnego).

Orzeczenia

Uchwała składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z 5 czerwca 2012 r. (III CZP 72/11, OSNC 2012/12/135, LEX nr 1230228).

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 14 września 2020 r. (V A Ca 776/18, LEX nr 3102213).

Literatura

- Barabas M., *Mediacja cywilna w polskim i włoskim systemie prawnym – próba porównania. Analiza pomysłu wprowadzenia obligatoryjnej mediacji cywilnej w Polsce*, „*Studia Iuridica*” 2018, t. 76.
- Bieliński A.K., Pannert M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016.
- Bruijn S., Poortman A., Lippe T., *Do Parenting Plans Work? The Effect of Parenting Plans on Procedural, Family and Child Outcomes*, „*International Journal of Law, Policy and The Family*” 2018, vol. 32, no. 3.
- Cleak H., Schofield M., Bickerdike A., *Efficacy of family mediation and the role of family violence: study protocol*, „*BMC Public Health*” 2014, vol. 14, no. 57.
- Cudowska M., Pawluczuk-Bućko P., *Koncepcja „nadrzędnego interesu dziecka” jako element sprawowania opieki nad dzieckiem – analiza porównawcza na przykładzie Polski i stanu Minnesota*, [w:] Jaroszewska J.A., Ćwikliński G. (red.), *Prawo małżeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa*, Olsztyn 2017.
- Domański M., *Powierzenie wykonywania władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców w wyroku rozwodowym*, „*Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne*” 2015, nr 21.
- Field R., *A Call for a Safe Model of Family Mediation*, „*Bond Law Review*” 2016, vol. 28, no. 1.
- Flaga-Gieruszyńska K., Zieliński A., *Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozwodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych*, Legalis/el. 2024.
- Fransson E., Hjern A., Bergström M., *What Can We Say Regarding Shared Parenting Arrangements for Swedish Children?*, „*Journal of Divorce & Remarriage*” 2019, vol. 59, no. 5.
- Gójska A., *Mediacje rodzinne*, Warszawa 2015.
- Gromek K., *Pisma procesowe i orzeczenia sądowe w sprawach rodzinnych*, Warszawa 2018.
- Habdas M., *The Evolution of Joint Parenting in Poland: The Legal Perspective on Lessons Learned and Still to Be Learned*, „*International Journal of Law, Policy and The Family*” 2019, vol. 33.
- Ignaczewski J. (red.), [w:] *Komentarz do spraw rodzinnych*, Warszawa 2014.
- Ignaczewski J., *Pochodzenie dziecka i władza rodzicielska po nowelizacji. Art. 619–1136 KRO. Komentarz*, Warszawa 2009.
- Jänterä-Jareborg M., Singer A., Sörgjerd C., *National Report: Sweden 2004*, Commission on European Family Law.
- Kamenecka-Usova M., *Mediation for resolving family disputes*, „*SHS Web of Conferences*” 2016, no. 30.
- Kamińska K., *From Maternal Preference to Shared Parenting: Child’s Well-Being. Lessons from the USA*, „*Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*” 2023, nr 105.
- Kamińska K., *Joint Physical Custody After Parental Separation: A Polish Perspective*, „*Eastern European Journal of Transnational Relations*” 2000, vol. 4, no. 2.

- Kamińska K., *Komentarz do art. 107 k.r.o.*, [w:] Załucki M. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2023.
- Kamińska K., *Pieczna naprzemienna a władza rodzicielska rodziców żyjących w rozłączeniu*, Warszawa 2022.
- Kaspiew R., Gray M., Weston R., Moloney L., Hand K., Qu L. & the Family Law Evaluation Team, *Evaluation of the 2006 family law reforms*, Australian Government – Australian Institute of Family Studies, Melbourne 2009.
- Kucharski R., *Wspólna opieka rodzicielska nad małoletnim dzieckiem w USA, w świetle prawodawstwa i badań specjalistycznych*, „Rodzina i Prawo” 2012, nr 23.
- Melli M.S., *The American Law Institute Principles of Family Dissolution, the Approximation Rule and Shared-Parenting*, „Northern Illinois University Law Review” 2005, vol. 25, no. 3.
- Miller D.J., *Joint Custody*, „Family Law Quarterly” 1979, vol. 13, no. 3.
- Nylund A., *A Dispute Systems Design Perspective on Norwegian Child Custody Mediation*, [in:] Nylund A., Ervasti K., Adrian L. (eds.), *Nordic Mediation Research*, Cham 2018.
- Palihapitiya M., Obstfeld Eisenkraft K., *Addressing Parenting Disputes Between Estranged Parents Through Community Mediation*, „Sage Open” 2014, vol. 4, no. 3.
- Parashar A., Dominello F., *The family in law*, Melbourne 2017.
- Pawliczak J., *Komentarz do art. 58 k.r.o.*, [w:] Osajda K. (red. serii), Domański M., Słyk J. (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Legalis/el. 2024.
- Pośpiech A., *Komentarz do art. 107 k.r.o.*, [w:] Habdas M., Fras M. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2021.
- Rudkowska-Ząbczyk E., Rodziewicz P., *Komentarz do art. 2901 k.p.c.*, [w:] Marszałkowska-Krześ E., Gil I. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis/el. 2024.
- Schiratzki J., *Custody of Children in Sweden: Recent Developments*, „Scandinavian Studies in Law” 1999, vol. 38.
- Słyk J., [w:] Jędrejek G. (red.), *Meritum. Prawo rodzinne*, Warszawa 2017.
- Słyk J., *Komentarz do art. 107 k.r.o.*, [w:] Osajda K. (red. serii), Domański M., Słyk J. (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Legalis/el. 2024.
- Smyth B., Chisholm R., Rodgers B., Son V., *Legislating for Shared-Time Parenting After Parental Separation: Insights from Australia?*, „Law and Contemporary Problems” 2014, vol. 77, no. 1.
- Smyth B., *Parent-Child Contact in Australia: Exploring Five Different Post-Separation Patterns of Parenting*, [w:] Bainham A. (ed.), *Parents and Children*, London 2008.
- Sokołowski T., *Komentarz do art. 58 k.r.o.*, [w:] Dolecki H., Sokołowski T. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa, 2013.
- Sokołowski T., *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Poznań 2013.
- Stojanowska W., *„Porozumienie” rodziców jako przesłanka pozostawienia im obojgu władzy rodzicielskiej po rozwodzie. Wybrane zagadnienia*, „Acta Iuris Stetinensis” 2014, nr 821.

Stojanowska W., *Dobro dziecka a kolejne nowelizacje Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Ius Matrimoniale” 2018, tom 29, nr 4.

Stojanowska W., *Rozwód a dobro dziecka*, Warszawa 1979.

Tjersland O.A., Gulbrandsen W., Haavind H., *Mandatory Mediation outside the Court: A Process and Effect Study*, „Conflict Resolution Quarterly” 2015, vol. 33, no. 1.

Walaszek B., *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971, s. 173.

Pozostałe

Lepiane R., Paquette S., *Collaborative Divorce vs. Mediation: What is the Difference?*, 16.02.2023, <https://www.bhlawpllc.com/collaborative-divorce-vs-mediation-what-is-the-difference/> [dostęp: 6.12.2024].

Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw z dnia 12 sierpnia 2008 r., druk nr 888.

Senacki projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego z dnia 9 stycznia 2015 r., druk nr 3104.

Stanowisko Stowarzyszenia Sędziów Polskich „Iustitia” wobec projektu z 23.09.2014 r. założeń projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny o opiekuńczy.

Załącznik: formularz planu wychowawczego w stanie Waszyngton (obowiązujący od czerwca 2024 r.)

Superior Court of Washington, County of _____

In re:

Petitioner/s *(person/s who started this case)*:

And Respondent/s *(other party/parties)*:

No. _____

Parenting Plan
(PPP/PPT/PP)

Clerk's Action Required: **1**

Parenting Plan

- This parenting plan is a *(check one)*:
 - Proposal** (request) by a parent *(name/s)*: _____
It is not a signed court order. (PPP)
 - Court order** signed by a judge or commissioner. This is a *(check one)*:
 - Temporary order. (PPT)
 - Final order. (PP)
 - This final parenting plan changes the last final parenting plan.

- Children** – This parenting plan is for the following children:

Child's name	Age	Child's name	Age
1.		2.	
3.		4.	
5.		6.	

- Reasons for putting limitations on a parent** (under RCW 26.09.191)
 - a. Abandonment, neglect, child abuse, domestic violence, assault, or sex offense.** *(If a parent has any of these problems, the court must limit that parent's contact with the children and that parent's right to make decisions for the children, and may not require dispute resolution other than court.)*
 - Neither parent has any of these problems. *(Skip to 3.b.)*

- A parent has one or more of these problems as follows (check all that apply):
 - Abandonment** – (Parent’s name): _____
intentionally abandoned a child listed in 2 for an extended time.
 - Neglect** – (Parent’s name): _____
substantially refused to perform his/her parenting duties for a child listed in 2.
 - Child Abuse** – (Parent’s name): _____
(or someone living in that parent’s home) abused or threatened to abuse a child. The abuse was (check all that apply):
 physical sexual repeated emotional abuse.
 - Domestic Violence** – (Parent’s name): _____
(or someone living in that parent’s home) has a history of domestic violence as defined in RCW 7.105.010.
 - Assault** – (Parent’s name): _____
(or someone living in that parent’s home) has assaulted or sexually assaulted someone causing grievous physical harm, causing fear of such harm, or resulting in a pregnancy.
 - Sex Offense** –
 - (Parent’s name): _____
has been convicted of a sex offense as an adult.
 - Someone living in (parent’s name): _____’s home has been convicted as an adult or adjudicated as a juvenile of a sex offense.

b. Other problems that may harm the children’s best interests. (If a parent has any of these problems, the court **may** limit that parent’s contact with the children and that parent’s right to make decisions for the children.)

- Neither parent has any of these problems. (Skip to 4.)
- A parent has one or more of these problems as follows (check all that apply):
 - Neglect** – (Parent’s name): _____
neglected his/her parental duties towards a child listed in 2.
 - Emotional or physical problem** – (Parent’s name): _____
_____ has a long-term emotional or physical problem that gets in the way of his/her ability to parent.
 - Substance Abuse** – (Parent’s name): _____
has a long-term problem with drugs, alcohol, or other substances that gets in the way of his/her ability to parent.
 - Lack of emotional ties** – (Parent’s name): _____
has few or no emotional ties with a child listed in 2.
 - Abusive use of conflict** – (Parent’s name): _____
uses conflict in a way that may cause serious damage to the psychological development of a child listed in 2.
 - Withholding the child** – (Parent’s name): _____
has kept the other parent away from a child listed in 2 for a long time, without a good reason.

Other (specify): _____

4. Limitations on a parent

Does not apply. There are no reasons for limitations checked in **3.a. or 3.b.** above. (Skip to 5.)

No limitations despite reasons (explain why there are no limitations on a parent even though there are reasons for limitations checked in **3.a. or 3.b.** above): _____

The following limits or conditions apply to (parent's name): _____ (check all that apply):

No contact with the children.

Limited contact as shown in the Parenting Time Schedule (sections **8 – 11**) below.

Limited contact as follows (specify schedule, list all contact **here** instead of in the Parenting Time Schedule): _____

Supervised contact. All parenting time shall be supervised. Any costs of supervision must be paid by (name): _____

The supervisor shall be:

a professional supervisor (name): _____

a non-professional supervisor (name): _____

The dates and times of supervised contact will be:

as shown in the Parenting Time Schedule (sections **8 – 11**) below.

as follows (specify): _____

(Specific rules for supervision, if any): _____

Other limitations or conditions during parenting time (specify): _____

Evaluation or treatment required. (Name): _____ must:

be evaluated for: _____.

start (or continue) and comply with treatment:

as recommended by the evaluation.

as follows (specify kind of treatment and any other details): _____

provide a copy of the evaluation and compliance reports (specify details): _____

If this parent does not follow the evaluation or treatment requirements above, then (what happens): _____

5. Decision-making

When the children are with you, you are responsible for them. You can make day-to-day decisions for the children when they are with you, including decisions about safety and emergency healthcare. Major decisions must be made as follows:

a. Who can make major decisions about the children?

Type of Major Decision	Joint <i>(parents make these decisions together)</i>	Limited <i>(only the parent named below has authority to make these decisions)</i>
School/Educational	☐	☐ (Name):
Healthcare (not emergency)	☐	☐ (Name):
Other:	☐	☐ (Name):
Other:	☐	☐ (Name):
Other:	☐	☐ (Name):

Important! Parenting involves decision-making in many areas. If you believe there are other decisions that are important to your family, list them under "Other" above. Some examples include: extracurricular activities, international travel, cell phones, driver's licenses, tattoos, and haircuts.

b. Reasons for limits on major decision-making, if any:

- There are no reasons to limit major decision-making.
- Major decision-making **must** be limited because one of the parents has problems as described in 3.a. above.
- Major decision-making **should** be limited because (check all that apply):
 - Both parents are against shared decision-making.
 - One of the parents does not want to share decision-making and this is reasonable because of:
 - problems as described in 3.b. above.
 - the history of each parent's participation in decision-making.
 - the parents' ability and desire to cooperate with each other in decision-making.
 - the distance between the parents' homes makes it hard to make timely decisions together.

6. Dispute Resolution

Important! After this parenting plan is signed by a judge or commissioner, if you and the other parent disagree about shared decisions or what parts of this plan mean, the court may require you to use a dispute resolution provider before going back to court. The court may only require a dispute resolution provider if there are no limitations in 3.a. above. If a dispute resolution provider is checked below, the parents may, and sometimes must, use this provider before filing a Petition to Change a Parenting Plan or a Motion for Contempt for not following the plan. Check your county's Local Court Rules.

a. The parents will go to (check one):

The dispute resolution provider below (before they may go to court):

Mediation (mediator or agency name): _____

Arbitration (arbitrator or agency name): _____

Counseling (counselor or agency name): _____

If a dispute resolution provider is not named above or if the named provider is no longer available, the parents may agree on a provider or ask the court to name one.

Important! Unless there is an emergency, the parents must participate in the dispute resolution process listed above in good faith, before going to court for disagreements about joint decisions or what parts of this plan mean. This section does not apply to disagreements about money or support.

Court (without having to go to mediation, arbitration, or counseling).
(If you check this box, skip to section 7 below and do not fill out 6.b.)

b. If mediation, arbitration, or counseling is required, one parent must notify the other parent by (check one): certified mail other (specify): _____

The parents will pay for the mediation, arbitration, or counseling services as follows (check one):

(Name): _____ will pay _____%,
(Name): _____ will pay _____%.

based on each parents' Proportional Share of Income (percentage) from line 6 of the Child Support Worksheet.

as decided through the dispute resolution process.

What to expect in the dispute resolution process:

- Preference shall be given to carrying out the parenting plan.
- If you reach an agreement, it must be put into writing, signed, and both parents must get a copy.
- If the court finds that you have used or frustrated the dispute resolution process without a good reason, the court can order you to pay financial sanctions (penalties) including the other parent's legal fees.
- You may go back to court if the dispute resolution process doesn't solve the disagreement or if you disagree with the arbitrator's decision.

7. Custodian

The custodian is (name): _____ solely for the purpose of all state and federal statutes which require a designation or determination of custody. Even though one parent is called the custodian, this does not change the parenting rights and responsibilities described in this plan.

(Washington law generally refers to parenting time and decision-making, rather than custody. However, some state and federal laws require that one person be named the custodian. The custodian is the person with whom the children are scheduled to reside a majority of their time.)

Parenting Time Schedule (Residential Provisions)

Check one:

- Limited schedule only** – The children live with (name): _____ and have no contact with the other parent except as described in section 4.

(You may skip the parenting time schedule in sections 8 – 11, unless you want a different Summer or Holiday schedule, including to give uninterrupted time for vacation and holidays to the parent not subject to limitations.)

- Complete the parenting time schedule in sections 8 – 11.**

8. School Schedule

a. Children under school-age

- Does not apply. All children are school-age.
- The schedule for children under school-age is the same as for school-age children.
- Children under school-age are scheduled to live with (name): _____, except when they are scheduled to live with (name): _____ on (check all that apply):
 - WEEKENDS: every week every other week other (specify): _____
from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
 - WEEKDAYS: every week every other week other (specify): _____
from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
 - OTHER (specify): _____
- Other (specify): _____

b. School-age children

This schedule will apply (check one):

- immediately.
- when the youngest child enters (check one): Kindergarten 1st grade
- when the oldest child enters (check one): Kindergarten 1st grade
- Other: _____

The children are scheduled to live with (name): _____, except when they are scheduled to live with (name): _____ on (check all that apply):

- WEEKENDS: every week every other week other (specify): _____
 from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
 from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
- WEEKDAYS: every week every other week other (specify): _____
 from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
 from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
- OTHER (specify): _____

Other (specify): _____

9. Summer Schedule

Summer begins and ends according to the school calendar. as follows: _____

- The Summer Schedule is the **same** as the School Schedule. (Skip to 10.)
- The Summer Schedule is the **same** as the School Schedule **except** that each parent shall spend _____ weeks of uninterrupted vacation time with the children each summer. The parents shall confirm their vacation schedules in writing by the end of (date) _____ each year. (Skip to 10.)
- The Summer Schedule is **different** than the School Schedule. The Summer Schedule will begin the summer before (check one): the youngest child the oldest child each child
 begins (check one): Kindergarten 1st grade Other: _____
 During the summer the children are scheduled to live with (name): _____, except when they are scheduled to live with (name): _____ on (check all that apply):

- WEEKENDS: every week every other week other (specify): _____
from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
- WEEKDAYS: every week every other week other (specify): _____
from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
from (day) _____ at ____:____.m. to (day) _____ at ____:____.m.
- OTHER (specify): _____

10. Holiday Schedule (includes school breaks and special occasions)

- The Holiday Schedule is the **same** as the School and Summer Schedules above for all holidays, school breaks, and special occasions. (Skip to 11.)
- The children are scheduled to spend holidays, school breaks, and special occasions as follows:
(Check all that apply. Note any differences for children who have not yet started school.)
 - Martin Luther King Jr. Day** – Begins and ends (day/time): _____
 - Odd years with (name): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (name): _____
 - With the parent who has the children for the attached weekend.
 - Other plan: _____
 - Presidents' Day** – Begins and ends (day/time): _____
 - Odd years with (name): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (name): _____
 - With the parent who has the children for the attached weekend.
 - Other plan: _____
 - Mid-winter Break** – Begins and ends (day/time): _____
 - Odd years with (name): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (name): _____
 - Each parent has the children for the half of break attached to his/her weekend. The children must be exchanged on Wednesday at (time): _____
 - Other plan: _____
 - Spring Break** – Begins and ends (day/time): _____
 - Odd years with (name): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (name): _____
 - Each parent has the children for the half of break attached to his/her weekend. The children must be exchanged on Wednesday at (time): _____
 - Other plan: _____

- Mother's Day** – Begins and ends (*day/time*): _____
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - Other plan: _____
- Memorial Day** – Begins and ends (*day/time*): _____
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - With the parent who has the children for the attached weekend.
 - Other plan: _____
- Father's Day** – Begins and ends (*day/time*): _____
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - Other plan: _____
- Fourth of July** – Begins and ends (*day/time*): _____
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - Follow the Summer Schedule in section 9.
 - Other plan: _____
- Labor Day** – Begins and ends (*day/time*): _____
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - With the parent who has the children for the attached weekend.
 - Other plan: _____
- Thanksgiving Day/Break** – Begins and ends (*day/time*): _____
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - Other plan: _____
- Winter Break** – Begins and ends (*day/time*): _____
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - Other plan: _____

- Christmas Eve/Day** – Begins and ends (*day/time*): _____
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - Follow the Winter Break schedule above.
 - Other plan: _____

- New Year's Eve/Day** – Begins and ends (*day/time*): _____
(*odd/even is based on New Year's Eve*)
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - Follow the Winter Break schedule above.
 - Other plan: _____

- All three-day weekends not listed elsewhere**
(*Federal holidays, school in-service days, etc.*)
 - The children shall spend any unspecified holiday or non-school day with the parent who has them for the attached weekend.
 - Other plan: _____

Important! Families in Washington observe a broad range of religions and traditions. Your Parenting Plan can provide for how children will spend time on other significant days. (Examples: Eid, Passover, Easter, Chinese New Year, birthdays, etc.) Add lines as needed.

- Other occasion important to the family:** _____
 - Begins and ends (*day/time*): _____
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - Other plan: _____
- Other occasion important to the family:** _____
 - Begins and ends (*day/time*): _____
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - Other plan: _____

- Other occasion important to the family:** _____
 - Begins and ends (*day/time*): _____
 - Odd years with (*name*): _____; Even years with the other parent.
 - Every year with (*name*): _____
 - Other plan: _____

11. Conflicts in Scheduling

The Holiday Schedule must be observed over all other schedules. If there are conflicts within the Holiday Schedule (*check all that apply*):

- Named holidays shall be followed before school breaks.
- Children’s birthday/s shall be followed before named holidays and school breaks.
- Other (*specify*): _____

12. Transportation Arrangements

The children will be exchanged for parenting time (picked up and dropped off) at:

- each parent’s home
- school or daycare, when in session
- other location (*specify*): _____

Who is responsible for arranging transportation?

- The **picking up** parent – The parent who is about to **start** parenting time with the children must arrange to have the children picked up.
- The **dropping off** parent – The parent whose parenting time is **ending** must arrange to have the children dropped off.

Other details (if any): _____

13. Moving with the Child/ren (Relocation)

Anyone with majority or substantially equal residential time (at least 45 percent) who wants to move with the children **must notify** every other person who has court-ordered time with the children.

Move to a different school district

If the move is to a different school district, the relocating person must complete the form *Notice of Intent to Move with Children* (FL Relocate 701) and deliver it at least **60 days** before the intended move.

Exceptions:

- If the relocating person could not reasonably have known enough information to complete the form in time to give 60 days' notice, they must give notice within **5 days** after learning the information.
- If the relocating person is relocating to a domestic violence shelter or moving to avoid a clear, immediate, and unreasonable risk to health or safety, notice may be delayed **21 days**.
- If information is protected under a court order or the address confidentiality program, it may be withheld from the notice.
- A relocating person who believes that giving notice would put themselves or a child at unreasonable risk of harm, may ask the court for permission to leave things out of the notice or to be allowed to move without giving notice. Use form *Motion to Limit Notice of Intent to Move with Children (Ex Parte)* (FL Relocate 702).

The *Notice of Intent to Move with Children* can be delivered by having someone personally serve the other party or by any form of mail that requires a return receipt.

If the relocating person wants to change the *Parenting Plan* because of the move, they must deliver a proposed *Parenting Plan* together with the *Notice*.

Move within the same school district

If the move is within the *same* school district, the relocating person still has to let the other parent know. However, the notice does not have to be served personally or by mail with a return receipt. Notice to the other party can be made in any reasonable way. No specific form is required.

Warning! If you do not notify...

A relocating person who does not give the required notice may be found in contempt of court. If that happens, the court can impose sanctions. Sanctions can include requiring the relocating person to bring the children back if the move has already happened, and ordering the relocating person to pay the other side's costs and lawyer's fees.

Right to object

A person who has court-ordered time with the children can object to a move to a different school district and/or to the relocating person's proposed *Parenting Plan*. If the move is within the same school district, the other party doesn't have the right to object to the move, but they may ask to change the *Parenting Plan* if there are adequate reasons under the modification law (RCW 26.09.260).

An objection is made by filing the *Objection about Moving with Children and Petition about Changing a Parenting/Custody Order (Relocation)* (form FL Relocate 721). File your *Objection* with the court and serve a copy on the relocating person and anyone else who has court-ordered time with the children. Service of the *Objection* must be by personal service or by mailing a copy to each person by any form of mail that requires a return receipt. The *Objection* must be filed and served no later than **30 days** after the *Notice of Intent to Move with Children* was received.

Right to move

During the 30 days after the *Notice* was served, the relocating person may not move to a different school district with the children unless they have a court order allowing the move.

After the 30 days, if no *Objection* is filed, the relocating person may move with the children without getting a court order allowing the move.

After the 30 days, if an *Objection* has been filed, the relocating person may move with the children **pending** the final hearing on the *Objection* **unless**:

- The other party gets a court order saying the children cannot move, or
- The other party has scheduled a hearing to take place no more than 15 days after the date the *Objection* was served on the relocating person. (However, the relocating person may ask the court for an order allowing the move even though a hearing is pending if the relocating person believes that they or a child is at unreasonable risk of harm.)

The court may make a different decision about the move at a final hearing on the *Objection*.

Parenting Plan after move

If the relocating person served a proposed *Parenting Plan* with the *Notice*, **and** if no *Objection* is filed within 30 days after the *Notice* was served (or if the parties agree):

- Both parties may follow that proposed plan without being held in contempt of the *Parenting Plan* that was in place before the move. However, the proposed plan cannot be enforced by contempt unless it has been approved by a court.
- Either party may ask the court to approve the proposed plan. Use form *Ex Parte Motion for Final Order Changing Parenting Plan – No Objection to Moving with Children* (FL Relocate 706).

Forms

You can find forms about moving with children at:

- The Washington State Courts' website: www.courts.wa.gov/forms,
- Washington LawHelp: www.washingtonlawhelp.org, or
- The Superior Court Clerk's office or county law library (for a fee).

(This is a summary of the law. The complete law is in RCW 26.09.430 through 26.09.480.)

14. Other**15. Proposal**

Does not apply. This is a court order.

This is a **proposed** (requested) parenting plan. *(The parent/s requesting this plan must read and sign below.)*

I declare under penalty of perjury under the laws of the State of Washington that this plan was proposed in good faith and that the information in section 3 above is true.

▶ _____
Parent requesting plan signs here Signed at (city and state)

▶ _____
Other parent requesting plan (if agreed) signs here Signed at (city and state)

16. Court Order

- Does not apply. This is a proposal.
- This is a court order (if signed by a judge or commissioner below).

Findings of Fact – Based on the pleadings and any other evidence considered:

The Court adopts the statements in section 3 (*Reasons for putting limitations on a parent*) as its findings.

- The Court makes additional findings which are:
 - contained in an order or findings of fact entered at the same time as this *Parenting Plan*.
 - attached as Exhibit A as part of this *Parenting Plan*.
 - other: _____

Conclusions of Law – This *Parenting Plan* is in the best interest of the children.

Other: _____

Order – The parties must follow this *Parenting Plan*.

_____ Date ▶ _____
Judge or Commissioner signs here

Warning! If you do not follow this *Parenting Plan*, the court may find you in contempt (RCW 26.09.160). You still have to follow this *Parenting Plan* even if the other parent doesn't. Violation of **residential** provisions of this order with actual knowledge of its terms is punishable by contempt of court and may be a criminal offense under RCW 9A.40.060(2) or 9A.40.070(2). Violation of this order may subject a violator to arrest.

If this is a court order, the parties and/or their lawyers (and any GAL) sign below.

This order (<i>check any that apply</i>):	This order (<i>check any that apply</i>):
☐ is an agreement of the parties.	☐ is an agreement of the parties.
☐ is presented by me.	☐ is presented by me.
☐ may be signed by the court without notice to me.	☐ may be signed by the court without notice to me.

▶ _____
Petitioner or lawyer signs here + WSBA # ▶ _____
Respondent or lawyer signs here + WSBA #

_____ Date _____ Date
Print Name Print Name

This order (*check any that apply*):

is an agreement of the parties.

is presented by me.

may be signed by the court without notice to me.

This order (*check any that apply*):

is an agreement of the parties.

is presented by me.

may be signed by the court without notice to me.

▶ _____
Other party or lawyer signs here + WSBA #

▶ _____
Other party or Guardian ad Litem signs here

Print Name *Date*

Print Name *Date*